

Midden- en kleinbedrijf

„Tot nu toe werd aan het midden- en kleinbedrijf als deel van de tertiaire sector veel betekenis toegekend met betrekking tot het creëren van werkgelegenheid”. Deze, qua inhoud, teleurstellende conclusie staat vermeld in het sombere jaarverslag van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf (RMK). Het midden- en kleinbedrijf is terecht bezorgd. De reële omzetstijging was in 1971 gering en zal volgens de prognoses ook in 1972 niet groot zijn. Bovendien lopen de netto winsten terug, waardoor ook 1972 voor vele ondernemers in deze bedrijfstak kritiek zal zijn¹⁾. Ik vraag mij echter wel af of verwacht mag worden dat de stijging van het prijspeil van de particuliere consumptie in 1972 hoger zal zijn dan in 1971, zoals door het EIM wordt gesteld.

Er zijn verschillende krachten waaraan het midden- en kleinbedrijf blootstaat. Inderdaad mag worden verwacht dat in onze economie de dienstensector een belangrijker plaats gaat innemen voor de werkgelegenheid. We leven in Nederland in de post-industriële fase, schreef Drs. R. Iwema in *ESB* van 3 maart 1971. De laatste jaren hebben m.i. duidelijk aangetoond dat dit geen gemakkelijke fase is, omdat de werkgelegenheid in de dienstensector niet louter toeneemt door het grotere belang, dat we aan deze sector hechten, maar ook doordat in deze sector moeilijk arbeidsbesparende vindingen tot stand komen. De hoge arbeidsintensiteit is een oorzaak van de sterk stijgende kosten, omdat in de tertiaire sector over het algemeen dezelfde lonen uitbetaald zullen worden als in de primaire en secundaire sector, waar gemakkelijker arbeidsbesparende vindingen worden gerealiseerd. Samengevat: de mogelijkheden voor produktiviteitsvergroting zijn in de dienstensector, en dus bij het midden- en kleinbedrijf, gering.

De staatssecretaris van Economische Zaken, Drs. J. J. M. Oostenbrink, ziet het vorenstaande kennelijk als van voorbijgaande aard, omdat de reeds waarneembare concentratietendens veel problemen zal oplossen. Hij

ziet de gang van zaken in het midden- en kleinbedrijf niet als ongunstig. Vandaar waarschijnlijk dat de regering slechts een klimaat zal proberen te scheppen, waardoor het moderne ondernemerschap in het midden- en kleinbedrijf zal worden gestimuleerd. Het overheidsbeleid gaat dan ook niet verder dan het verlenen van sociale bijstand aan de kleine ondernemer, die het niet langer kan bolwerken.

Hiermee is natuurlijk de individuele ondernemer die zijn bedrijf wil handhaven niet geholpen, al zal het midden- en kleinbedrijf wel tot het einde der wereld, zij het ongetwijfeld in een andere vorm, blijven bestaan. Wat voor hem vooral geldt, is de toestand op korte termijn. En die is niet rooskleurig.

In dit verband is het interessant dat het EIM varianten heeft opgesteld voor het geval de lonen dalen met 1% en voor het geval het consumptieprijspeil daalt met 1%. Een loonsverlaging heeft een duidelijk positieve invloed, maar een prijsverlaging, wegens de daling van de omzet, niet. Hierdoor zal op korte termijn de conjunctuurpolitiek, die thans bovendien gericht is op beperking van de consumptieve bestedingen, voor het midden- en kleinbedrijf wel eens nadelig kunnen uitvallen. Structuur en conjunctuur zijn op een ingewikkelde manier met elkaar verstrengeld.

De consument zal er rekening mee moeten houden dat door dit alles de dienstverlening en persoonlijke behandeling er niet beter op worden. Maar hij wil daar ook niet voor betalen en bevordert hiermee de door velen verfoeide massificatie.

L.H.

¹⁾ De RMK baseert zijn conclusies voornamelijk op *Economische Verkenning Midden- en Kleinbedrijf 1971/1972*, een uitgave van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM).

Inhoud

Midden- en kleinbedrijf	153
<i>Prof. Dr. F. Hartog:</i> Heersende minderheden	155
<i>Prof. Mr. W. J. Slagter:</i> Verbod in kort geding van stakingsoproep	156
<i>Prof. Dr. J. Pen:</i> De onbekende consequenties van het model van Forrester en Meadows voor de economische politiek	159
<i>Dr. M. C. Tideman:</i> Meer Amerikaanse toeristen gevraagd	162
<i>Dr. P. Drewe:</i> Binnenstad en centrumfunctie	166
<i>Mr. Dr. A. A. van Rhijn:</i> Flexibele werktijd	168
Notities Spellingverandering	157
Economie voor de leek	158
Fisconomie Fiscale steun bij milieu-investeringen? door Drs. J. B. G. Thorborg	164
Maatschappijspiegel Vermaatschappelijking van de wetenschap, door Drs. A. Peper	170
Boekbespreking Roelf L. Haan: Special drawing rights and development, door Prof. Dr. W. F. Duisenberg	172
Jos G. M. Hilhorst: Regional Planning, door Drs. L. B. M. Mennes	172
Ontvangen publikaties	173
Mededelingen	173
Rectificatie	173

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.

Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 57,20 per jaar, studenten f 36,40, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f 1,50.

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Industriële Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Project-studies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Heersende minderheden

Wanneer, zoals bij een democratisch systeem gebruikelijk is, degenen die bestuurd worden, door middel van vrij gekozen vertegenwoordigers controle of ten minste invloed uitoefenen op de bestuurders, valt op het eerste gezicht te verwachten a. dat de overtuigingen van de gekozenen een vrij getrouwe afspiegeling zullen vormen van de meningen onder de kiezers en b. dat de meerderheid van de gekozenen in het algemeen een doorslaggevende invloed zal uitoefenen.

Beide verwachtingen komen maar zeer ten dele uit. De samenstelling van vertegenwoordigende lichamen is in vele gevallen geen representatieve steekproef van de samenstelling van het universum (de kiezers). Er treden dikwijls systematische vertekeningen op. In de tweede plaats weten minderheden nogal eens hun belangen door te drukken tegen de meerderheid in. Dit is het bekende optreden van pressiegroepen.

Nemen we eerst het merkwaardige verschijnsel van de niet-representativiteit van de vertegenwoordigers. Dit komt heel sterk tot uiting in de universitaire bestuursorganen, die ten dele bemand zijn met studentenvertegenwoordigers. Er is daar in het algemeen een grote oververtegenwoordiging van links-radicalen studenten. De zwijgende meerderheid vinden we er veel minder.

Nu is het beroep op een zwijgende meerderheid in zekere zin gevaarlijk. Hoe weten we dat de overgrote meerderheid van de studenten anders denkt? Dat komt tot uiting op de colleges. Daar vinden we het universum, of althans iets dat daar in het algemeen dicht bij komt. Nu er veel en steeds meer op colleges gediscussieerd wordt, komt de links-radicalen stroming daar te voorschijn als een vrij kleine minderheid.

Hoe komt het dan dat de studenten toch een minderheidsideologie in zo groten getale afvaardigen naar de bestuursorganen? Dit blijkt voor een groot deel gewoon een kwestie van aanbod te zijn. Degenen die be-

stuursfuncties ambiëren zijn in vele gevallen de mensen die vinden dat er veel moet veranderen. Zij komen met een roepingsbesef en zijn bereid, daaraan een groot deel van hun tijd en activiteit te besteden. De studenten die in de eerste plaats gekomen zijn om te studeren stellen zich niet of nauwelijks beschikbaar. Op deze wijze kunnen de studenten in vele gevallen alleen maar kiezen tussen links-radicalen kandidaten. Een groot deel van de kiezers blijft ook weg, enerzijds omdat het hen niet interesseert en anderzijds juist door het eenzijdige aanbod van kandidaten.

Zo werkt het systeem van evenredige vertegenwoordiging op dit punt toch niet evenredig. Dit is een grote tekortkoming van democratische verkiezingsprocedures. Wij wisten dit natuurlijk al in zijn algemeenheid, maar nu zien we ook hoe het in de praktijk werkt.

Deze systematische vertekening gaat nog verder. Op het eerste gezicht lijkt het dat de bezetting van intellectuele functies waarin men alleen op grond van bekwaamheid wordt benoemd, ook min of meer een afspiegeling zal moeten geven van de meningen van de hele bevolking. Maar dit is niet altijd zo. Met name bij de televisie en het middelbare onderwijs vinden we eveneens de reeds genoemde oververtegenwoordiging van links-radicalen invloeden.

Het ziet ernaar uit dat hier dezelfde oorzaak werkt als bij de studentenverkiezingen. Alleen de vraagkant is representatief, maar de aanbodkant niet. Tot de televisie, om ons daar eerst toe te beperken, voelen zich in vele gevallen juist de mensen aangetrokken die menen dat

ze iets uit te dragen hebben en die dit nieuwe medium daarvoor bij uitstek geschikt vinden. De gedachte van een linkse samenzwering berust nergens op. Wel kan natuurlijk, als de linkse signatuur er eenmaal is, door een zekere coöptatie een bestending daarvan optreden. Maar dit is een afgeleid verschijnsel.

Wat het middelbare onderwijs betreft berust de verlinksing niet op de nieuwheid van het instituut. De vertekening wordt hier waarschijnlijk vooral veroorzaakt doordat vele afgestudeerden van linkse signatuur dikwijls hun diensten niet aan het bedrijfsleven willen aanbieden. Als gevolg daarvan komt er bij het onderwijs een overaanbod van krachten wier politieke overtuiging geen afspiegeling is van die van de gehele bevolking. Daardoor ontstaat waarschijnlijk de door velen gewraakte „indoctrinatie” van de leerlingen op middelbare scholen in linkse richting. De linkse zienswijze brengt namelijk in vele gevallen ook mee dat men de wetenschap niet wil beperken tot het zijn, maar tevens wil uitstreken tot het behoren.

Natuurlijk is dit niet meer dan een poging tot verklaring. Het verschijnsel dat verklaard wordt is niet precies gemeten en ook de genoemde oorzaak is in het voorgaande niet gekwantificeerd. Men kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat er een ontwikkeling gaande is in de hier aangegeven richting. Dat is wat we hoogstens kunnen zeggen. De samenzweringstheorie is veel te fantastisch. Het is naar alle waarschijnlijkheid een doodnuchtere aanbodkwesitie.

Maar de democratie vertoont dan toch een belangrijke tekortkoming. Zelfs als zij, zoals bij evenredige vertegenwoordiging in het parlement, tot een representatieve samenstelling leidt, blijken niettemin minderheidsbelangen dikwijls doorslaggevend te zijn. Representativiteit beschermt ons dus niet tegen pressiegroepen. Dit verschijnsel is al zo uitvoerig geanalyseerd dat hier volstaan kan worden met een zeer globale aanduiding¹⁾.

¹⁾ Zie voor een verdere uitwerking F. Hartog, *Toegepaste welvaartseconomie*, 1963, blz. 169 e.v.

Verbod in kort geding van stakingsoproep

PROF. MR. W. J. SLAGTER

De president van de Rechtbank te Amsterdam heeft bij vonnis in kort geding op 3 februari jl. aan de Industriebond NVV verboden op straffe van een dwangsom van f. 1.000.000 per dag per overtreding haar leden op te roepen tot een staking. In zijn voor een dergelijk belangrijk geschil toch wel uiterst sobere motivering neemt de President als uitgangspunt zijn vonnis van 20 oktober 1964, dat voortbouwde op het bekende Panhonlibco-arrest van de Hoge Raad ¹⁾, waarbij een stakingsoproep in beginsel is gekwalificeerd als een uitlokking van wanprestatie. Volgens de Hoge Raad kunnen zich echter omstandigheden voordoen, waar in de heersende rechtsovertuiging van wanprestatie niet kan worden gesproken. Van een zodanige uitzondering was echter naar het oordeel van de President in het onderhavige geval geen sprake, omdat de gedaagde Industriebond NVV „uit het overleg is weggelopen nadat gebleken was dat vijf organisaties, vertegenwoordigende 50% van de georganiseerde werknemers, wel bereid waren een CAO aan te gaan”.

Beroep op verouderde rechtspraak?

Deze uitspraak, waarvan de gedaagde onmiddellijk in hoger beroep is gegaan ²⁾ heeft verscheidene vragen opgeroepen. In de eerste plaats deze: is het juist, dat de President zich voor zijn uitspraak beroept op een rechterlijke uitspraak, die reeds door de maatschappelijke ontwikkeling is achterhaald? Daartegenover kan

worden opgemerkt, dat voor juristen een arrest van 1960 als een recent arrest moet worden beschouwd. Juristen zijn gewend in tientallen van jaren te denken; van veroudering is daarbij niet snel sprake. Bovendien is er na het Panhonlibco-arrest op het terrein van het stakingsrecht niet meer een standaard-arrest van de Hoge Raad geweest, waaruit van veranderende opvattingen zou kunnen zijn gebleken. Het is begrijpelijk, dat een President het meest recente arrest van de Hoge Raad tot uitgangspunt zou nemen.

Anderzijds zou het ook niet misstaan hebben, indien de President bij wege van „anticiperende wetsuitlegging” rekening zou hebben gehouden met het thans reeds enkele jaren bij de Tweede Kamer in behandeling zijnde wetsontwerp tot regeling van de werkstaking, dat nog geen kracht van wet heeft gekregen ³⁾. Zou de President

¹⁾ HR, 15 januari 1960, NJ, 1960.84.

²⁾ Hoewel men zich pleegt te onthouden van commentaar op rechterlijke uitspraken, die nog niet onherroepelijk zijn geworden, komt onderstaand commentaar m.i. met deze fatsoensregel niet in strijd, omdat het hier een kort geding vonnis betreft, waarvan de uitspraak in hoger beroep pas over enkele maanden kan worden verwacht. Die uitspraak in hoger beroep zal derhalve geen enkele invloed meer hebben op de thans acute stakingsoproep en -dreiging. Het hoger beroep is slechts van belang voor de precedentwerking en voor de veroordeling in de proceskosten.

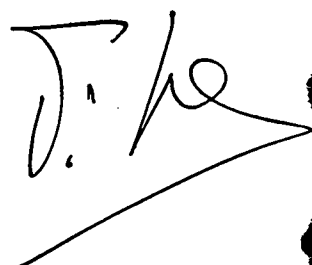
³⁾ Tweede Kamer, zitting 1968-1969, no. 10 111.

In grote trekken komt een pressiegroep aan haar onevenredige invloed doordat de politieke partijen werven om de stemmen van de bevolkingsgroep die achter het betrokken groepsbelang staat. Laten we voorzichtigheidshalve een voorbeeld uit de Verenigde Staten nemen. De 5% agrarische stemmen bepalen daar in belangrijke mate welke partij de verkiezingen wint.

Zelfs al worden we vertegenwoor-

digd door meerderheden — wat niet altijd het geval is — dan worden we toch dikwijls nog overheerst door minderheden. We kunnen het ook zo zeggen dat de systematische vertekening van het aanbod maakt dat er een verkeerde afspiegeling is van de ideeën en het verschijnsel van de pressiegroepen dat er een verkeerde behartiging is van belangen. Wij komen dan ook bij het democratische systeem terecht via een afvalproce-

dure: het is het minst slechte systeem. Maar men kan dit systeem ook ad absurdum voeren.

zulks hebben gedaan, dan zou hij waarschijnlijk tot een ander oordeel zijn gekomen. Immers, de Industriebond NVV riep op tot een staking na afloop van een lopende CAO, en vóórdat een nieuwe CAO met de Industriebond NVV tot stand was gekomen, zodat niet het verwijt kan worden gemaakt, dat zou worden opgeroepen tot een staking ter verkrijging van arbeidsvoorwaarden in strijd met een afgesloten CAO.

In de tweede plaats is weliswaar volgens het hangende wetsontwerp een stakingsoproep eveneens onrechtmatig, indien de staking zou dienen tot verkrijging van arbeidsvoorwaarden in strijd met de wet, maar ook hiervan zou in het onderhavige geval geen sprake zijn. Weliswaar beriepen de werkgeversorganisaties zich juist erop, dat de staking zou dienen om werkgevers te nopen te handelen in strijd met art. 14 Wet CAO 1927⁴⁾, maar in art. 25 lid 1 onder d Wet CAO 1927, zoals dit zou komen te luiden volgens het wetsontwerp inzake het stakingsrecht wordt nu juist een uitzondering gemaakt voor dit art. 14 Wet CAO 1927. M.a.w. volgens het wetsontwerp is een stakingsoproep niet onrechtmatig, indien de staking(sdreiging) moet dienen om de werkgevers te nopen in strijd te handelen met art. 14 Wet CAO 1927.

Verplichting van de werkgever t.o.v. niet of elders georganiseerde werknemers

De werkgeversorganisaties hebben zich in hun dagvaarding vooral beroepen op dit art. 14. Er deed zich in dit geschil inderdaad een nieuwe, unieke situatie voor, doordat de bonden van het NKV en het CNV alsmede drie andere vakverenigingen, te zamen vertegenwoordigende 50% van de georganiseerde werknemers, wél een CAO met de werkgeversorganisaties afsloten. De werkgeversorganisaties deden daarom een beroep op artikel 14 Wet CAO 1927 ten betoge van hun stelling, dat zij op grond van dit artikel verplicht waren de bepalingen van de met de vijf andere vakverenigingen afgesloten CAO ook na te komen met de werknemers, die niet waren aangesloten bij één van deze vijf bonden. De staking zou derhalve dienen om de werkgevers te dwingen in strijd met art. 14 Wet CAO 1927 te handelen.

Zelfs als men buiten beschouwing laat het feit, dat nu juist het beroep op strijd met art. 14 Wet CAO 1927 in het wetsontwerp tot regeling van de werkstaking is geëlimineerd als onrechtmatigheidsgrond voor de stakingsoproep, dan nog meen ik, dat het beroep op art. 14 Wet CAO 1927 faalt. Hoewel hierover uiteenlopend wordt geoordeeld, is op grond van de wetsgeschiedenis⁵⁾ te verdedigen, dat de in art. 14 op de werkgever gelegde verplichting alleen geldt t.o.v. ongeorganiseerde werknemers, doch niet t.o.v. elders georganiseerde werknemers. M.a.w. aan de hand van art. 14 Wet CAO 1927 kunnen de werkgeversorganisaties wél stellen, dat zij de CAO-bepalingen van de CAO, die zij met de vijf bonden hebben afgesloten, ook moeten nakomen t.a.v. niet-georganiseerde werknemers, maar niet, dat zij dat ook zouden moeten doen t.a.v. de leden van de Industriebond NVV. Is dit juist, dan dient de stakingsoproep ook niet om de werkgevers te nopen om in strijd met art. 14 Wet CAO 1927 te handelen.

SPELLINGVERANDERING

Ook indien de schrijftaal geen voorwerp van professionele belangstelling vormt voor de redactie van een tijdschrift, houdt de laatste zich vanzelfsprekend wel intensief met deze taal, als voertuig voor kennisoverdracht, bezig. Dit betekent dat ook de redactie van ESB zich bij de drastische spellingverandering die nu is voorgesteld terdege betrokken voelt. Zij is na ampel beraad tot de slootsom gekomen dat de desbetreffende voorstellen dienen te worden afgewezen. Op grond van de bovenvermelde overwegingen acht zij ESB wel voor de bekendmaking doch niet voor de argumentatie van dit standpunt de juiste plaats.

Redactie ESB

Twee onaantrekkelijke alternatieven

Juridisch is daarmee de kous af, maar in rechtspolitiek opzicht blijft er een vraag open. Aanvaardt men de zojuist verdedigde uitlegging van art. 14 Wet CAO 1927, dan wordt daarmee de mogelijkheid geschapen, dat de werkgevers in dezelfde bedrijfstak twee verschillende CAO's afsluiten. Zou zulks geschieden, dan zou het onaantrekkelijke gevolg daarvan zijn, dat werknemers, die precies hetzelfde werk verrichten en ook overigens (dienstjaren, functiejaren, toeslagen enz.) in gelijke omstandigheden verkeren, ongelijk zouden worden beloond, al naar gelang zij lid zouden zijn van een bond, aangesloten bij het NKV of het CNV, dan wel van de Industriebond NVV. Zou men echter, omgekeerd, de uitlegging van art. 14 Wet CAO 1927 van de werkgeversorganisaties volgen, dan zijn de gevolgen daarvan evenzeer onaantrekkelijk.

Immers dit zou medebrengen, dat, zodra de werkgevers met ook maar één werknemersorganisatie een CAO zouden hebben afgesloten, alle andere aan de onderhandelingen deelnemende werknemersorganisaties buiten spel zouden zijn gezet. Denkbaar zou dan zijn, dat, indien met een kleinere werknemersorganisatie overeenstemming zou zijn bereikt, de grotere vakbond machteloos zou zijn om te trachten betere arbeidsvoorwaarden te bedingen, tenzij — hetgeen art. 14 Wet CAO 1927 als bepaling van aanvullend recht toelaat — in de reeds afgesloten CAO bedongen is, dat de werk-

⁴⁾ „Wanneer bij de collectieve arbeidsovereenkomst niet anders is bepaald, is de werkgever, die door die overeenkomst gebonden is, verplicht, tijdens den duur der overeenkomst hare bepalingen omtrent arbeidsvoorwaarden ook na te komen bij de arbeidsovereenkomsten, als in de collectieve arbeidsovereenkomst bedoeld, welke hij aangaat met arbeiders, die door de collectieve arbeidsovereenkomst niet gebonden zijn”.

⁵⁾ Prof. Mr. P. W. Kamphuisen, *De collectieve en de individuele arbeidsovereenkomst*, 1956, blz. 30-31: art. 14 is opgenomen om te voorkomen, dat de patroons de CAO zouden frustreren door zoveel mogelijk ongeorganiseerden in dienst te nemen.

gevers niet verplicht zijn de bepalingen nopens arbeidsvoorwaarden ook na te komen t.o.v. niet aangesloten werknemers.

De werknemersorganisatie, die weggelopen is uit het overleg, kan tegenover haar leden niets anders doen dan tot een staking oproepen. Omgekeerd kunnen de werkgeversorganisaties de vakbonden, waarmee zij een CAO hebben afgesloten, niet in de kou laten staan. Zouden na een staking aan de leden van de stakende vakbond betere arbeidsvoorwaarden worden aangeboden, dan zullen waarschijnlijk alle arbeidsvoorwaarden, dus ook die van de reeds afgesloten CAO, naar het hoogste niveau worden opgetrokken. Wij komen dus tot het paradoxale resultaat, dat een scheiding in de gelederen van de werknemersorganisaties nadeliger is voor de werkgevers dan voor de werknemers. Geen verdeel en heers, maar verdeel en delf het onderspit.

Misschien zou een oplossing uit dit dilemma kunnen worden gevonden door een bepaling in de trant van art. 2 lid 1 Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten 1937. Volgens dit art. 2 lid 1 is algemeen verbindend verklaring (waardoor niet alleen de niet-georganiseerde werknemers van een wel georganiseerde werkgever worden verbonden, maar ook de — al dan niet georganiseerde — werknemers van een niet georganiseerde werkgever) mogelijk van bepalingen van een CAO, die voor een „belangrijke meerderheid” van de in een bedrijfstak werkzame personen geldt. Zou men in art. 14 CAO 1927 de — lichtere — eis van „relatieve meerderheid” introduceren, dan zou men zich kunnen voorstellen, dat wordt bepaald, dat de werkgever verplicht is de bepalingen van de CAO, die geldt voor een relatieve meerderheid van de in de bedrijfstak werkzame personen, ook na te komen t.o.v. niet georganiseerde werknemers. Door bijtelling van de ongeorganiseerde werknemers, waarvoor de CAO dan aldus eveneens is komen te gelden, zou dan weer de „belangrijke meerderheid” tot stand komen, op grond waarvan algemeen verbindend verklaring mogelijk zou zijn ⁶⁾. Door algemeen verbindend verklaring van één van beide CAO's wordt meteen de andere CAO buiten werking gesteld en daarmee worden wrijvingen opgeheven ⁷⁾.

⁶⁾ Daarmede zou tegelijk de vraag zijn beantwoord, welke CAO-bepalingen de werkgever, in wiens bedrijfstak twee CAO's zijn afgesloten, moet nakomen t.a.v. niet georganiseerde werknemers. Hoewel doorgaans het tegendeel aanvaard wordt, blijkt uit de wetsgeschiedenis van de Wet van 1937 duidelijk, dat voor het antwoord op de vraag, of een afgesloten CAO „geldt”, „voor een belangrijke meerderheid” van de in een bedrijfstak werkzame personen, niet mogen worden meegeteld de ongeorganiseerde werknemers, wier werkgevers slechts door de werking van art. 14 Wet CAO 1927 jegens hen aan de CAO gebonden worden. Het zou mij te ver voeren te dezer plaatse deze stelling nader toe te lichten.

⁷⁾ Het is mogelijk bij algemeen verbindend verklaring een uitzondering te maken voor partijen, die aan een andere CAO in dezelfde bedrijfstak zijn gebonden. Het ligt echter meer voor de hand van deze uitzonderingsbevoegdheid gebruik te maken, indien twee CAO's met verschillende werkgevers of werkgeversorganisaties zijn gesloten dan wanneer twee CAO's met verschillende werknemersorganisaties zijn gesloten.

Klassejustitie?

Een laatste vraag, die door de uitspraak van de President van de rechtbank te Amsterdam is gerezen, is deze, of de uitspraak een uiting is van klassejustitie. Daarover vallen twee dingen te zeggen. In de eerste plaats dit: men krijgt wel eens de indruk, dat degenen, die het snelst klaar staan het verwijt van klassejustitie in de mond te nemen, zelf, indien zij rechter zouden zijn, zich juist in sterke mate aan klassejustitie zouden bezondigen; zij zouden dit dan echter niet klassejustitie noemen maar, met een eufemistische term, een justitie, waarbij zij de maatschappelijke relevantie van hun oordeel in de besluitvorming betrekken.

En in de tweede plaats: er zijn grote terreinen van het privaatrecht, waarbij een juridisch oordeel mogelijk is, dat geheel waarde vrij is, dat los staat van maatschappelijke vooronderstellingen. Daartoe behoort echter niet het terrein van het stakingsrecht. Een wettelijke regeling van het stakingsrecht kan er toe leiden, dat de rol van de politieke overtuiging van degenen, die over de al dan niet onrechtmatigheid van een stakingsoproep moeten oordelen, geheel verplaatst wordt van de rechtszaal naar het terrein, waar deze politieke overtuiging een rol behoort te spelen: het parlement.

W. J. Slagter

ECONOMIE VOOR DE LEEK

De economie mag tot de wetenschappen worden gerekend waar iedere burger dagelijks mee te maken heeft. Desondanks zijn er slechts weinigen die iets van dit vak begrijpen. Omdat de economie een gedragswetenschap is ervaart de mens dat hij direct betrokken is bij het economische spel. Hij ervaart dit in het groot, als deelnemer aan een nationale volkshuishouding, en in het klein, als deelnemer aan een gezinshuishouding.

Wat betreft de gezinshuishouding bestaan er echter slechts weinig economische moeilijkheden. Iedereen slaagt er meestal wel in de eindjes behoorlijk aan elkaar te knopen.

Het moet worden toegejuicht dat Teleac een initiatief heeft genomen de leek door middel van een televisie-cursus enig inzicht in de economie bij te brengen. Het hier besproken boek, waarvan de auteur economisch redacteur van *het Parool* is, dient als leidraad bij deze cursus ¹⁾. Op eenvoudige en duidelijke wijze worden enkele economische onderwerpen behandeld, die de cursist in staat moeten stellen de economische artikelen in de dagbladen te volgen. Besproken worden o.a.: wat is economie?; de rol van het prijsmechanisme; de werkgelegenheid als kernvraagstuk; het geldwezen; de economische kringloop; inflatie, deflatie en stagflatie; besparingen; economische structuur, internationale betrekkingen; economische concentratie en macht. Het boek is aantrekkelijk gemaakt door het opnemen van foto's en interessante statistieken. Voor de lezer die de smaak van de economie te pakken heeft gekregen is achterin het boek een literatuurlijst opgenomen.

L.H.

¹⁾ Drs. J. Beishuizen, *Elementaire economie*, Stichting Televisie Academie Teleac, Utrecht, 1971, 116 blz.

De onbekende consequenties van het model van Forrester en Meadows voor de economische politiek

PROF. DR. J. PEN

De voorspellingen van Forrester en Meadows

Zoals bekend hebben J. Forrester ¹⁾ en D. Meadows ²⁾ een reeks van berekeningen gemaakt inzake de economische groei, waarvan de resultaten buitengewoon somber uitvallen. Deze auteurs bevestigen wat vele biologen, natuurliefhebbers, Kabouters ons reeds hebben aangezegd: rampen en ondergang. De fundamentele reden voor het groeipessimisme is eenvoudig: exponentiële groei van de bevolking en van de produktie per hoofd kan in een eindige wereld niet oneindig doorgaan. Het blijkt nu echter dat reeds op betrekkelijk korte termijn — 25 à 50 jaar — catastrofale gebeurtenissen kunnen worden verwacht. Dergelijke catastrofes zijn wel eerder voorspeld, o.a. door Malthus, maar het nieuwe van dit model is de interactie van verschillende variabelen en het bestaan van verschillende manieren waarop de zaak kan vastlopen. De auteurs noemen: uitputting van grond en van specifieke grondstoffen, „crowding”, vervuiling.

Het verontrustende zit vooral hierin: Forrester en Meadows laten zien dat het zeer wel mogelijk is om één van deze rampen te ontwijken of uit te stellen, maar dat dan een andere ramp des te harder toeslaat. Ook maken zij aannemelijk dat uitstel in vele gevallen tot een nog heviger catastrofe leidt. De ergste is de totale vervuiling van de oceanen en de atmosfeer. Een andere zeer verontrustende conclusie van deze berekeningen is, dat een dergelijk uitstel slechts geldt voor een periode van enkele decennia. De tijd is dus kort.

Niettemin achten Forrester en Meadows de situatie niet hopeloos. Wel wijzen zij erop, dat partiële oplossingen geen uitkomst bieden; er is een totale aanpak nodig, zowel van het bevolkingsprobleem als van de industriële produktie. Tegelijkertijd moeten de bevolkingsgroei en de groei van de produktie worden afgestoppt. Wat de produktie betreft blijven, na het beëindigen van de groei, slechts verschuivingen tussen sectoren en landen mogelijk, alsmede een vorm van technische vooruitgang die op minder vervuiling en grotere efficiëntie is gericht, maar die vooral niet meer produktiemiddelen (bijvoorbeeld energie) mag vergen. In termen van het model kan men zeggen dat de mensheid gered kan worden door het inbouwen van een reeks tegenkoppelingen. In termen van economische politiek betekent dit, dat op brede terreinen vele maatregelen genomen zullen moeten worden. De correctie gebeurt niet „vanzelf”.

Afweerreacties

De vraag is, hoe wij ons tegenover deze voorspellingen moeten opstellen. Het is niet moeilijk, te doen alsof er niets aan de hand is, bijvoorbeeld op grond van de overweging dat er altijd onheilsprofeten zijn geweest en dat de ondergang van de wereld reeds vele malen is voorspeld, soms tot op de minuut af. Dit is echter weinig ter zake (men kent wellicht het verhaal van de man die van het Empire State Building viel; toen hij de tiende verdieping passeerde hoorde men hem zeggen: „so far so good”). Voorts kan het model van Forrester en Meadows gemakkelijk worden gekritiseerd. Het bevat immers vele onzekere reacties, o.a. aangaande de mate van vervuiling:absorptie, en het werkt met variabelen die de hele wereld in één getal samenvatten (wereldproduktie, wereldvervuiling e.d.). Dergelijke kritiek moet stellig worden geopperd, doch het is voorshands niet aangetoond dat andere aannamen de resultaten veel vrolijker maken ³⁾. Integendeel, de splitsing van de wereld in afzonderlijke gebieden (ontwikkeld en onontwikkeld) maakt de uitkomsten nog catastrofaler. De omstreden POLAT-variabele (die de absorptiemogelijkheden van atmosfeer en oceanen weergeeft) is door Forrester en Meadows waarschijnlijk niet te pessimistisch geraamd; van de kant van biologen en chemici worden wel ongunstiger schattingen gemaakt. Hoe dat ook zij, kritiek op het model en op de daarmee gemaakte berekeningen mag niet dienen als een tranquillizer. Er is op zijn minst onmiddellijke „bezinning” geboden omtrent hetgeen te doen staat.

Deze bezinning is een zaak voor iedereen. Mijns inziens ligt de primaire verantwoordelijkheid bij overheden

¹⁾ *World Dynamics*, 1971.

²⁾ *The Limits to Growth: A Global Challenge*, 1972.

³⁾ Zo hebben Prof. Dr. Ir. P. M. E. M. van der Grinten en Ir. P. J. de Jong (*Chemisch Weekblad*, 10 december 1971) laten zien dat een daling van het investeringspeil tot een grote vertraging van de vervuiling leidt. Daaruit hebben sommige journalisten besloten dat het allemaal wel meevalt, maar ook het omgekeerde is denkbaar: als de investeringen toenemen, wordt de ondergang zeer snel naderbij gebracht. Voorlopig blijft het economische beleid, en speciaal in de ontwikkelingslanden, nog gericht op méér investeringen, niet op minder.

en politici, maar ook individuen hebben zich met de kwestie bezig te houden, in welke kwaliteit dan ook. Dit geldt zowel voor degenen die zich direct (potentiële ouders) als voor hen die zich indirect (moralisten, de Paus e.d.) met de voortplanting bezighouden. Ook consumenten moeten het hunne doen om de rampen af te wenden. Eventueel pessimisme of cynisme ten aanzien van de vruchten, die een dergelijke bezinning zou kunnen afwerpen (en ondergetekende doet in cynisme voor niemand onder), maakt de noodzaak alleen maar groter om iets te ondernemen wat dan mogelijk wél tot enig positief resultaat zou kunnen leiden. Dat geldt met name ook voor ondernemers.

Ik teken hierbij aan, als een persoonlijke noot, dat het model van Forrester en Meadows mijn kijk op de economische groei ingrijpend heeft gewijzigd. Tot voor kort was ik geneigd tot de opinie, dat economische groei nodig bleef, zij het met flinke verschuivingen van vervuilende naar niet-vervuilende vormen van produktie. Deze herallocatie blijft m.i. weliswaar nodig, maar biedt, zoals ik het nu zie, geen voldoende oplossing, o.a. voor het energieprobleem, voor de thermische en radioactieve vervuiling en voor een aantal onvermijdelijke vormen van specifieke vervuiling. Ik vrees dat de zaak waarschijnlijk volledig zal vastlopen. Dit heeft echter allernu meest geleid tot een heldere kijk op hetgeen er nu moet gebeuren. Integendeel, ik ben niet in staat aan te geven welke institutionele, legale en mentale veranderingen er moeten plaatsvinden om de mensheid te redden. Dit artikel vormt dan ook slechts een eerste reactie op een voor mij onduidelijke situatie. Dat neemt niet weg, dat enkele redeneringen kunnen worden geschetst die wellicht iets tot de discussie bijdragen. Het gaat daarbij speciaal over de vraag, in hoeverre terugkoppelingen binnen het bestaande systeem tot stand komen, en in hoeverre niet.

Terugkoppelingen

Zowel uit een politiek als uit een ondernemersstandpunt moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de problemen die voortvloeien uit het opraken van grondstoffen (hierna depletie te noemen) en vervuiling. Het eerste is binnen de ondernemingswijze produktie beter en soepeler op te vangen dan het tweede. Weliswaar, en dat typeert de noodlottige samenhang, leidt het opvangen van de depletie tot een verergering van de vervuiling. Deze stelling kan als volgt worden toegelicht. Depletie doet zich, volgens de voorspellingen van Forrester en Meadows, in de eerste plaats voor bij enkele metalen (kwik, goud) en bij aardgas. Naar mijn mening kan een aanzienlijke tegenactie worden verwacht van de ondernemingen, die daarbij o.a. worden geleid door de goede oude onzichtbare hand. Wie kwik verwerkt, ziet de schaarste aankomen, en voor zover hij zit te suffen zullen prijsverhogingen van deze grondstof hem wel wakker maken. Dat scheidt een prikkel om naar vervangingsmaterialen om te zien en technische processen te bedenken die het zonder deze schaarse grondstof kunnen stellen. Ook worden de gebruikers geprikkeld tot recyclen. Iets dergelijks valt te verwachten als aardgas en normaal gewonnen olie opraken. Daarvoor in de plaats zou olie uit leisteen kunnen komen. Hiervan is er weliswaar voorlopig nog genoeg, maar de winning gaat gepaard met enorme investeringen en exploitatiekosten.

De oliemaatschappijen weten dit beter dan wie ook. Het prijsmechanisme zal tot zuinigheid en technische inventiviteit prikkelen. Hoewel de kous hiermee allernu meest af is, kan toch ten dele vertrouwd worden op het gewone ondernemersgedrag om de schokken op te vangen. Daarnaast behoort de overheid te hulp te komen door rantsoeneringsmaatregelen, namelijk daar waar het prijsmechanisme tot sociaal onaanvaardbare consequenties zou leiden (als het kwik opraaft, zal het misschien voor medische doeleinden moeten worden gereserveerd en het gaat niet aan om dit uitsluitend door de prijzen te laten regelen). Weliswaar is zo'n rantsoenering nog nergens aanwezig, en er wordt ook niet over gedacht, maar dit beleid is althans denkbaar.

Deze correcties zijn echter onvoldoende. De substituties en de technische veranderingen, die de depletie moeten opvangen, brengen de vervuilingscatastrofe snel naderbij. De winning van olie uit leisteen vergt enorme kosten aan investeringsgoederen en energie. Het recyclen van metalen is een kostbare geschiedenis, die eveneens een massieve energie-inzet vereist. Bovendien moeten de installaties worden gebouwd om deze processen mogelijk te maken, en dat vergt weer vormen van produktie die het probleem toespitsen. Dit geldt zelfs van eenvoudige en urgente maatregelen op het stuk van de waterzuivering e.d.; het geldt des te meer bij de winning van benzine uit steenkool, hetgeen technisch mogelijk is. Er wordt steeds een vorm van produktie vereist, die ons verder van huis brengt en de finale catastrofe naderbij brengt.

Dit is de vervuilingscatastrofe, die zich manifesteert in dode, stinkende oceanen en een vergiftigde atmosfeer — niet lokaal, maar overal. Om deze onomkeerbare ondergang te vermijden, is het onvoldoende enkele specifieke vervuilende processen terug te dringen. Uiteraard kan dit wel een eerste aanzet zijn tot een nieuwe economische politiek. Specifieke kosten van het milieubedrijf moeten ten laste van het produkt worden gebracht. Er moeten specifieke zuiveringsvoorschriften worden uitgevaardigd, gepaard gaande met strenge lozingsvoorschriften (kwik, lood), en op een aantal punten moeten verbodsbepalingen komen (DDT, zwavelhoudende olie). Deze door mij reeds eerder beschreven⁴⁾ maatregelen zijn gericht op een verschuiving in de allocatie: vervuilende produktie wordt vervangen door minder-vervuilende. Binnen een gegeven investeringspeil nemen de op consumptie gerichte investeringen af en de milieureddende investeringen toe. Delen van de industrie worden vervangen door dienstverlening, die vaak (niet steeds) minder milieubedervend werkt. Maar met dergelijke substituties komen wij er waarschijnlijk niet.

Dit is m.i. de voornaamste les die uit de berekeningen van Forrester en Meadows kan worden getrokken: een andere allocatie bestrijdt wel een aantal depletieverschijnselen, en ook een aantal specifieke vervuilingvormen, maar niet het geweldige probleem van de totale energie-inzet. In de meest eenvoudige vorm kan de catastrofe de gedaante aannemen van de thermische vervuiling die het leven onmogelijk maakt; in feite zijn er tal-

⁴⁾ In het artikel „Zeven methoden van anti-vervuilingsbeleid”, *Kwartalschrift van de Amrobank*, maart 1971.

rijke andere mogelijkheden die eveneens in belangrijke mate tot de algemene verstoring van het biologische evenwicht bijdragen, zoals radioactiviteit. Op de een of andere manier loopt de groei vast in de heresis: het éénrichtingsverkeer naar de rampen. Hoewel over deze stelling discussie mogelijk is, ben ik geneigd te vrezen, dat wij, zelfs door een volledige hantering van het substitutie-arsenaal (welk beleid nog in geen velden of wegen zichtbaar is!) de catastrofe niet door loutere herallocatie zullen kunnen vermijden.

Het enige antwoord hierop is het verminderen van de groei, in die zin dat de produktieve activiteit moet afnemen, en dat binnenkort het niveau van de produktie moet worden verlaagd. (De maatregelen om de depletie op te vangen, werken in dit opzicht alle in de verkeerde richting; zij bevorderen de activiteit. Dit geldt eveneens van zuiveringsvoorschriften en andere specifieke anti-vervuilingsmaatregelen). Daarbij komt nog, dat onder voortgaande bevolkingsgroei een produktieverlaging een nog weer verdergaande produktieverlaging per hoofd impliceert. Hoe deze verlaging moet worden gerealiseerd, weet eigenlijk niemand. Er is geen automatische tegenkoppeling. Er is tot nu toe ook niet over nagedacht, behalve door enkele utopisten, zoals de Kabouters. Weliswaar hebben John Stuart Mill, Keynes, en vele anderen het einde van de groei voorspeld, maar dan als verzadigingsverschijnsel. De kwestie is dat die verzadiging in de realiteit in het geheel niet valt waar te nemen.

Een nieuwe vorm van economische politiek

Het zou een valse hoop zijn om te denken aan de inderdaad indrukwekkende resultaten, die in het verleden zijn bereikt met restrictief overheidsingrijpen. Het is waar, dat de overheid de groei van de particuliere consumptie zeer aanzienlijk heeft vertraagd, ten einde ruimte te maken voor de collectieve sector. In oorlogstijd heeft deze operatie soms op krasse wijze plaatsgevonden. Voordat men daar echter hoop aan ontleent, moet worden bedacht dat het argument altijd was, dat een *verschuiving* in de bestedingen moest worden teweeggebracht. Particuliere consumptie moest plaats maken voor collectieve consumptie. Dat was de rechtsgrond en de rechtvaardiging. Ook in een oorlogseconomie wordt de totale produktie niet verlaagd — integendeel, in het verleden werd dan steeds ongebruikte capaciteit ingeschakeld, waardoor de afremming van de particuliere consumptie beperkt kon blijven. Het probleem waar wij thans voor staan, is bestaande capaciteit uit te schakelen. De mensen krijgen niet wat zij willen hebben, terwijl toch de produktiemiddelen daarvoor aanwezig zijn. Dit druist in tegen alles wat wij gewend zijn en waarop de ondernemersactiviteit is gericht. Er moet worden ingeroeid tegen de stroom van de natuurlijke expansie. Consumenten rekenen op méér, vakbonden rekenen op méér, overheden rekenen op méér, ondernemingen en aandeelhouders dito. Het inkomen en de produktiemiddelen voor de expansie zijn voorhanden, maar zij mogen niet worden benut.

De economie kent, in beginsel, technieken om zoets te bereiken, maar zij passen niet bij onze gewoonten en onze instellingen. Langs Keynesiaanse weg kan een massieve koopkrachtvernietiging worden gerealiseerd, namelijk door additionele belastingen te heffen en deze niet

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMEER & ZN N.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66,
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum, Rheden, Rotterdam en Veldhoven. Wij leveren ook:

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

te besteden. Tegelijkertijd moet een kredietrestrictie worden doorgevoerd opdat particuliere geldschepping het effect niet weer teniet doet. Dit is, op papier, een vrij eenvoudige ingreep; zij komt erop neer dat een hevige depressie in het leven wordt geroepen, die de groei van de produktie stopt. In een dergelijke situatie behoeven de ondernemers weinig anders te doen dan zich bij de dalende afzet neerleggen. De winsten zullen sterk afnemen en er zal een algemene moedeloosheid optreden; onder de nieuwe economische politiek zijn dat misschien wel even zovele voordelen.

Het behoeft nauwelijks betoog dat dit een vreemde en nauwelijks aangename weg is. De depressie zal hard aankomen in bedrijfstakken met een hoge inkomenselasticiteit; daar zullen de ontslagen vallen en daar zullen de bedrijven worden gesloten. De lastenverdeling van zo'n operatie, die de mensheid moet redden, is bijzonder cru en onrechtvaardig. Zij is politiek niet te verwerklijken, omdat zij teveel tegenkrachten zal oproepen. Intussen zullen de bedrijven met een lage inkomenselasticiteit doorgaan met expanderen, en het is niet gezegd dat dit niet toevallig de bedrijven zijn die het meest tot de vervuiling bijdragen. De conclusie is dan ook, dat minder grove en meer selectieve methoden dan de globale koopkrachtvernietiging zullen moeten worden toegepast.

Dit betekent een of andere vorm van rantsoenering. De totale produktie moet worden afgeremd, maar de keuze van de sectoren waarin de zwaarste klappen vallen, geschiedt door een „instantie”. Er is weinig fantasie voor nodig om ons de moeilijkheden voor de geest te halen waarmee zo'n instantie wordt geconfronteerd. Zij kan alleen werken in een sociaal-psychologisch milieu dat ernstige vrijheidsbeperkingen aanvaardt — en dat is niet precies het milieu waarin wij leven.

In het algemeen zal een combinatie van koopkracht- en rantsoeneringsmaatregelen vereist zijn. Werktijdkortering en beïnvloeding van de inkomensverdeling zullen het beleid op essentiële wijze moeten aanvullen, aangezien anders grove onbillijkheden ontstaan die het beleid onhoudbaar maken, en die leiden tot een heftige strijd om de resterende goederen. De dreigende conflicten kunnen alleen worden beteugeld door nieuwe wetten. Deze combinatie van maatregelen vereist actieve medewerking van de ondernemingen, omdat anders iedere poging tot mislukking is gedomd.

Meer Amerikaanse toeristen gevraagd

DR. M. C. TIDEMAN*

De onlangs door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde cijfers over overnachtingen in hotels van buitenlanders komen voor de Verenigde Staten veel minder gunstig uit dan verwacht werd in toeristische kringen, zeker gezien de krachtsinspanning die ons land zich veroorloofde voor het succesvolle congres van de American Society of Travel Agents in november 1970. De vraag kan dus worden gesteld of deze positieve invloed misschien teniet is gedaan door negatieve factoren, vooral in het economische vlak. Daarbij wordt vanzelf gedacht aan de ongunstige ontwikkeling in de Verenigde Staten van het reële nationale inkomen per hoofd van de bevolking en van de betalingsbalans.

De eind augustus afgekondigde maatregelen van president Nixon ter verbetering van de betalingsbalans (een tijdelijke invoerheffing van 10 %) zijn echter niet van kracht op het internationale reisverkeer van Amerikanen, aldus verzekerde ons de Amerikaanse ambassade. Wel zullen door Amerikanen uit het buitenland meegenomen goederen — zover zij de voor invoerbelasting gestelde vrije waarde van 100 dollar overschrijden — door deze maatregel worden getroffen, echter met dien verstande dat op grond van een wet van

1934 de totale heffing op deze goederen de 10 % niet mag overschrijden.

Voor de Nederlandse betalingsbalans is het niet van toepassing zijn van de heffing op deze invoer van diensten (als Amerikanen naar het buitenland reizen kopen zij immers dienstverleningen van buitenlandse bedrijven, zoals hotels, restaurants, cafés, transportbedrijven, winkels, vermaakcentra) niet zonder betekenis. Immers, de Amerikaanse bijdrage in de Nederlandse deviezenontvangsten voor „reisverkeer niet-ingezetenen” bedraagt ruim 10 % en is dus veel groter dan die in onze goederenuitvoer (4 %). En de Nederlandse betalingsbalans kan bepaald geen extra ongunstige, exogene maatregelen gebruiken.

Tegen deze achtergrond willen wij in dit artikel aandacht besteden aan de plaats van Nederland in het Amerikaanse reisverkeer.

* De auteur is directeur van het Adviesbureau voor Toerisme en Horeca. Dit artikel werd geschreven voor het sluiten van het internationale monetaire akkoord van 20 december 1971, dat de urgentie van dit vraagstuk slechts vergroot.

Tenslotte is een ingrijpende mentaliteitsverandering vereist (soberheid, op stal zetten van overigens gerechtvaardigde verlangens), want ook zonder deze is iedere vorm van politiek ondenkbaar. Elementaire vrijheden moeten worden aangetast. Ik slaag er niet in, mij deze nieuwe vorm van economische politiek voor de geest te halen. Zij zal immers moeten uitgaan van volstrekt andere waarden, en onder andere de vooruitgangsgedachte moeten vervangen door de gedachte van stabilisatie of zelfs „achteruitgang”. Dit is volledig in strijd met onze cultuur, en overigens ook met die van de socialistische landen. Er is ten onzent niets minder nodig dan een omwenteling. Zij zal, als zij ooit komt, voorafgegaan worden door een serie kleine vervuilingscatastrofen, waarbij bijv. enkele steden teloorgaan; en deze zullen wellicht de voorwaarden scheppen die de omwenteling mogelijk maken.

In het bovenstaande is niet gesproken over de afschuwelijke positie van de ontwikkelingslanden. De gedachte aan stabilisatie van de produktie leidt daar tot nog veel ernstiger problemen; daar worden de mensen in feite uitgenodigd om van honger te sterven, in naam van de redding van de toekomstige generaties. Dit dilemma kan, theoretisch, enigszins worden verzacht door een verschuiving teweeg te brengen tussen produktie bij ons en produktie bij hen; een verschuiving die de bovengenoemde moeilijkheden in de Westerse landen alleen nog maar verscherpt. Overigens maakt het model van For-

rester en Meadows wel duidelijk dat de arme landen nooit of te nimmer ons levenspeil kunnen bereiken; lang voordien is het menselijk geslacht gestikt en/of verhon-gerd.

Het kan zijn, dat de lezer het bovenstaande niet au serieux neemt omdat hij het gevoel heeft dat de situatie te zwartgallig is afgeschilderd. Het is dan wel zaak dat hij zich afvraagt, op welke punten hij met de pessimisten van mening verschilt. Dit zal er gewoonlijk op neerkomen dat hij de conclusie van Forrester en Meadows niet accepteert. De vraag is dan uiteraard: waarom niet. Een algemeen, niet-gespecificeerd vertrouwen in de menselijke inventiviteit is uiteraard weinig behulpzaam, zolang niet wordt aangegeven in welke richting de mensen het moeten zoeken. Om dezelfde reden schiet een religieuze overtuiging tekort, want iemand kan wel geloven dat het niet in de bedoeling ligt dat de mensheid ondergaat, maar deze opvatting wordt pas zinvol als iets wordt gezegd over de aard van de terugkoppelingen, die we met elkaar zullen moeten aanbrengen. Ook in het geval iemand gelooft dat het wel zal meevallen, kan het dus zijn hebben enige tijd te spenderen aan dit gehele complex van problemen. Vast staat immers dat wij er in toenemende mate mee geconfronteerd zullen worden, al is het slechts in de vorm van een discussie. Van de lezer van dit artikel wordt ten minste een standpunt gevraagd.

J. Pen

Afnemend batig saldo

De laatste drie jaren bevatten de officiële cijfers van het „Office of Business Economics” van het „Department of Commerce” ook bestedingscijfers van Nederlandse reizigers in de Verenigde Staten. Daardoor wordt het mogelijk een reisverkeersbalans tussen beide landen samen te stellen, want de bestedingen van Amerikaanse reizigers in ons land worden reeds sedert 1962 door „Washington” gepubliceerd.

Tabel 1. Reisverkeersbalans Nederland-Verenigde Staten

(in \$ mln.)			
	ontvangsten	uitgaven	saldo
1968	40	12	+28
1969	41	14	+27
1970	44	19	+25

Bron: Department of Commerce, Washington.

Onmiskenbaar blijkt uit de in tabel 1 opgenomen — overigens zeer korte — tijdreeks een grotere stijging van de reisuittgaven van Nederlanders in de Verenigde Staten dan van Amerikanen in ons land, zodat de positieve bijdrage van dit reisverkeer aan onze nationale betalingsbalans afneemt. Vandaar het opschrift van dit artikel.

Bezien wij het aandeel van Nederland in de bestedingen van Amerikaanse reizigers in Europa over een langere periode (1962 - 1970), dan valt een merkwaardige — en zeer forse — stijging op in 1968 (van 2,8 naar 4,0%), welke geenszins valt te verklaren uit Nederlandse gegevens. Immers, het aantal overnachtingen van Amerikanen in onze hotels (vrijwel 90 % van deze bezoekers logeert in ons land in hotels) steeg in die twee jaren met nauwelijks 4% en het door ons op basis van CBS-cijfers berekende toeristische prijspeil met 11 %. Deze stijgingspercentages zouden een toename van de ontvangsten uit het Amerikaanse reisverkeer met ca. 15 % doen verwachten en niet één van \$ 26 mln. in 1966 naar \$ 40 mln. twee jaar later, zoals „Washington” opgeeft.

Sedert 1968 is het aandeel van ons land in de reis-

uitgaven van Amerikanen in Europa echter onrustbarend gedaald: van 4,0 % in 1968 via 3,5 % in 1969 naar 3,1 % in 1970. De cijfers over het eerste halfjaar 1971 wettigen helaas geen optimisme t.a.v. een trendomkering. De argumentatie „ook de Amerikaan reist naar de toeristisch meer aantrekkelijke landen om de Middellandse Zee” wordt gelogenstraft door bijv. de sterke stijging voor Noorwegen (in 1966 nog slechts 1,5 % van de reisuittgaven van Amerikanen in Europa, in 1970 reeds 2,2 %), de permanente stijging voor de Duitse Bondsrepubliek en Zweden, alsmede het zich handhaven van België. Trouwens, de Amerikaanse toerist gaat niet naar Europa met als voornaamste oogmerk de 4 S-en: Sun, Sea, Sand and Sex.

Europa handhaaft zich

Vanzelf gaat men dan onderzoeken hoe over een reeks van jaren de richting van het Amerikaanse reisverkeer is geweest. Tabel 2 is daarvoor instructief.

Met behulp van de achterliggende gegevens kan men uit tabel 2 de volgende conclusies trekken.

1. De reisuittgaven van Amerikanen in het buitenland zijn wel flink gestegen, maar (door de al bereikte hoogte) minder dan in Europa. Zonder de transportuitgaven is de stijging in deze 12 jaren 170% tegenover vrijwel 570 % in ons land, 300 % in de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie (t.o.v. 1957 omdat door de Wereldtentoonstelling in Brussel, 1958 ongeschikt is als vergelijkingsjaar), 210 % in het Verenigd Koninkrijk en slechts 127 % in de Duitse Bondsrepubliek, om slechts enkele Westeuropese landen te noemen.
2. Wat de reisuittgaven van Amerikanen in de buurlanden betreft: in de jaren vijftig heeft Mexico de achterstand op Canada vrijwel ingelopen, maar van 1961 af liep Canada weer uit, waaraan de Wereldtentoonstelling in Montreal in 1967 nog een stimulans gaf. Momenteel ontvangt Canada bijna anderhalf maal zoveel als Mexico.
3. De stijging van de transportkosten wordt nog zeer nadelig beïnvloed door een aanzienlijke verlaging van de gemiddelde transportprijs, namelijk van

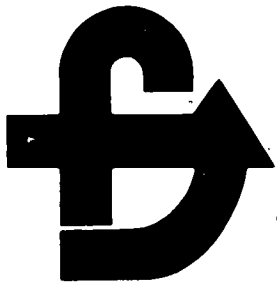
Tabel 2. Het Amerikaanse reisverkeer naar bestemming, 1958-1970, naar reisuittgaven.

	1958		1962		1966		1968	1969	1970	
	\$ 1 mln.	%	\$ 1 mln.	%	\$ 1 mln.	%	\$ 1 mln.	\$ 1 mln.	\$ 1 mln.	%
1. totale reisuittgaven	2.139	100	2.875	100	4.047	100	4.722	5.365	6.153	100
2. w.v. buurlanden	642	30,0	874	30,4	1.253	31,0	1.450	1.575	1.769	28,8
3. totaal overzee	1.497	70,0	2.001	69,6	2.794	69,0	3.272	3.790	4.384	71,2
4. w.v. transport	679	31,8	990	34,5	1.390	34,4	1.700	1.975	2.200	35,7
5. reisuittgaven overzee	818	38,2	1.011	35,1	1.404	34,6	1.572	1.815	2.184	35,5
6. w.v. in Europa a)	560	26,2	650	23,0	920	22,8	993	1.160	1.425	23,1
7. Caribbean b)	156	7,3	178	6,2	259	6,4	325	375	390	6,3
8. Zuid-Amerika	37	1,7	55	1,9	65	1,5	87	92	90	1,5
9. overige landen	65	3,0	126	4,4	160	3,9	167	188	279	4,5

Bron: Department of Commerce, Washington.

a) Omvat ook de niet-Europese landen aan de Middellandse Zee.

b) Alle eilanden + Midden-Amerika, uitgezonderd Mexico dat bij regel 2 is opgenomen.

Fiscale steun bij milieu-investeringen?

DRS. J. B. G. THORBORG

Gedurende de laatste jaren heeft de discussie over de strijd tegen de milieuvervuiling zich zo uitgebreid, dat er bijna geen onderdeel van de maatschappij meer is dat niet in de beschouwingen wordt betrokken. Zo wordt nu en dan ook de vraag opgeworpen of het niet gewenst of zelfs noodzakelijk is de belastingheffing in Nederland mede dienstbaar te maken aan het bestrijden van de lucht- en waterverontreiniging. Hierbij wordt vooral aandacht besteed aan de bijzondere investeringen die in de industrie plaats moeten vinden om deze vervuiling tegen te gaan. Dit betreft enerzijds investeringen waartoe bepaalde industrieën gedwongen worden als gevolg van wettelijke voorschriften, anderzijds investeringen welke op basis van vrijwilligheid gedaan worden.

Het probleem bij dit soort investeringen is dat zij dikwijls aanzienlijke bedragen vergen, terwijl zij geen bijdrage leveren tot de winst van de onderneming. Maatschappelijk gezien leveren zij weliswaar nut op,

maar voor de individuele ondernemer betreft het kosten waar dikwijls zelfs geen baten tegenover staan. Het gevolg is dat de animo voor specifieke milieu-investeringen bij de ondernemers nooit groot kan zijn. Dit wordt nog versterkt doordat de milieubewuste ondernemer door deze hogere kosten zijn eigen concurrentiepositie verzwakt ten opzichte van de ondernemer die het minst doet.

De overheid kan het bedrijfsleven echter op verschillende wijzen tot dergelijke investeringen dwingen of stimuleren, bijv. door wettelijke voorschriften of door het opleggen van heffingen naar de mate van vervuiling. In het laatste geval ontstaat er o.a. een stimulans om de vervuiling te beperken door bijzondere installaties. Een andere mogelijkheid, die regelmatig gepropageerd wordt, is dat de overheid door middel van de belastingheffing bepaalde tegemoetkomingen aan het bedrijfsleven verstrekt om de bereidheid tot milieu-investeringen te vergroten.

Naast het genoemde argument dat

deze milieu-investeringen niet bijdragen tot de rentabiliteit van de onderneming en het derhalve nuttig kan zijn indien de overheid deze investeringen aanmoedigt door het verlenen van fiscale faciliteiten, worden nog verschillende andere argumenten genoemd die voor deze overheidssteun pleiten.

Van de zijde van het VNO¹⁾ wordt er bijv. op gewezen dat de kosten ten behoeve van de milieu-hygiëne die ten laste van het bedrijfsleven komen, als produktiekosten moeten worden beschouwd en in beginsel moeten worden doorberekend in de prijzen van de eindprodukten. Deze kosten zullen niet overal gelijk zijn, maar o.a. afhangen van de vestigingsplaats; zowel nationaal als internationaal kunnen belangrijke verschillen

¹⁾ O.a. in het artikel: Wat is het milieu ons waard? in *De Nederlandse Onderneming*, 7 januari 1972, blz. 5 e.v.

\$ 655 in 1958 via \$ 487 in 1966 naar \$ 380 in 1970. Een daling van niet minder dan 42% in twaalf jaren, veroorzaakt door een drastische verlaging van de vliegtarieven (van gemiddeld \$ 650 naar Europa in 1958 tot \$ 370 in 1970) gepaard met een stijging van het aandeel van het vliegtuigverkeer in het verkeer Amerika-Europa van 66% naar 96%!

4. Het aandeel van Europa — in 1958 gunstig beïnvloed door de Expo in Brussel — blijft vrij constant op ongeveer 23%.
5. De „winner” in de bestemmingsgebieden voor de Amerikaanse reiziger zijn de landen buiten het Europese en Amerikaanse continent, met name Japan, Hongkong, Australië en Nieuw-Zeeland. De neiging naar nieuwe, verder weg gelegen gebieden te reizen wordt — ook in Europa — bevorderd door de gesignaleerde drastische daling van de gemiddelde transportkosten.

Nederlands belang

Tegen deze achtergrond is het duidelijk dat Europa tevreden kan zijn over het feit dat zijn aandeel in de Amerikaanse reisuittgaven niet daalt en na aftrek van de transportkosten in de jaren zestig zelfs iets is gestegen. Des te betreurenswaardiger is de ontwikkeling te dien aanzien in Nederland de laatste drie jaren.

Dit klemt te meer in het licht van onze ongunstige nationale betalingsbalans in de laatste — en komende — jaren. Daarom paste in dit economische weekblad een korte beschouwing over deze ontwikkeling, vooral omdat in de bevordering van het Amerikaanse reisverkeer, naar Nederland de laatste jaren veel is geïnvesteerd en de Amerikaan met zijn gemiddelde dagbesteding van ongeveer f. 125 voor ons altijd nog één van de meest aantrekkelijke bezoekers is uit economisch oogpunt.

M. C. Tideman

optreden. Uit concurrentie-overwegingen zal het daardoor niet altijd mogelijk zijn de kosten van dergelijke investeringen in de prijzen door te berekenen. In deze gevallen zullen de kosten ten laste van de winst moeten komen, hetgeen echter in verband met de huidige lage rentabiliteit in het bedrijfsleven nauwelijks mogelijk wordt geacht. Om deze reden wordt het van groot belang geacht dat de overheid bijdraagt in de kosten van de milieu-investeringen, waarbij in het bijzonder fiscale faciliteiten worden aanbevolen. De internationale concurrentie zou bovendien op kunstmatige wijze worden verstoord, doordat in sommige landen wel fiscale tegemoetkomingen worden verleend bij ondernemingsinvesteringen die als doel hebben de bestrijding van de milieuvervuiling.

Faciliteiten in Nederlandse belastingwetgeving

In de Nederlandse belastingwetgeving zijn twee faciliteiten opgenomen die tot doel hebben het bedrijfsleven te stimuleren tot het investeren in bedrijfsmiddelen, namelijk de vervroegde afschrijving en de investeringsaftrek. In de wet is de mogelijkheid opgenomen deze faciliteiten geheel of gedeeltelijk buiten werking te stellen, waardoor de overheid de beschikking heeft over instrumenten die gebruikt kunnen worden voor conjuncturele en structurele doeleinden. Aangezien de wet ook de mogelijkheid geeft deze faciliteiten uitsluitend voor bepaalde groepen van bedrijfsmiddelen van toepassing te verklaren, heeft de overheid hiermee in beginsel de beschikking over een tweetal fiscale instrumenten om de ondernemingsinvesteringen ten behoeve van het milieu te stimuleren.

Bij het volledig in werking zijn van de vervroegde afschrijving is het toegestaan maximaal eenderde gedeelte van het bedrag van de investering vervroegd af te schrijven; de afschrijvingslast in het eerste jaar of de eerste jaren wordt hoger, waardoor de belastbare winst — en daarmee de te betalen winstbelasting — lager wordt. Doordat in latere jaren minder kan worden afgeschreven, wordt dit belastingvoordeel uiteindelijk weer geheel teniet gedaan. Het belangrijkste effect van deze belastingverschuiving naar de toekomst is het liquiditeitsvoordeel, hetgeen de financiering

van investeringen vergemakkelijkt. Bovendien geeft de verschuiving van de belastingbetaling naar de toekomst nog een rendementsvoordeel.

De investeringsaftrek geeft — in tegenstelling tot de vervroegde afschrijving — een definitieve belastingvermindering. Indien deze faciliteit geheel in werking is, kan de ondernemer in het jaar van investeren en in het daaropvolgende jaar zijn belastbare winst verminderen met 5% van het bedrag van de investering. De investeringsaftrek is dus te beschouwen als een subsidie op het investeren in bedrijfsmiddelen. Beide investeringsfaciliteiten zijn thans, op enkele uitzonderingen na, buiten werking verklaard.

Een andere — niet in het Nederlandse belastingstelsel opgenomen — fiscale faciliteit, welke vooral bij investeringen die zeer hoge bedragen vergen van belang kan zijn, is ondernemingen de mogelijkheid te bieden een onbelaste reserve te vormen, waarmee in de toekomst investeringen kunnen worden gefinancierd²⁾.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut der Nederlandse Economische Hogeschool

Wanneer we de situatie in het buitenland bezien, dan blijkt dat sommige landen door middel van fiscale faciliteiten de investering in bedrijfsmiddelen ter bestrijding van lucht- en watervervuiling trachten te stimuleren. In Duitsland en Frankrijk bestaat bij de fiscale winstbepaling de mogelijkheid een aanzienlijk deel (in de meeste gevallen 50%) van het bedrag van dergelijke investeringen vervroegd af te schrijven. In de Verenigde Staten en in Canada kent men — afhankelijk van de staat — verschillende fiscale faciliteiten; naast de vervroegde afschrijving zijn er bijv. tegemoetkomingen in het kader van de „sales tax” en de „property tax”.

Afbakening van bedrijfsmiddelen

Bij het verlenen van dergelijke fiscale faciliteiten ten behoeve van milieu-investeringen ontstaat echter het probleem van een duidelijke afbakening van de bedrijfsmiddelen die hiervoor in aanmerking komen. In veel gevallen is er sprake van bedrijfsmiddelen, die niet uitsluitend

dienen ter vermindering of voorkoming van water- of luchtverontreiniging, maar die zodanig geconstrueerd zijn, dat zij naast hun normale produktieve functie tevens dienstbaar zijn aan het bestrijden van vervuiling. Hierbij is het in de praktijk niet of nauwelijks mogelijk te bepalen in hoeverre er sprake is van een investering ten behoeve van de milieuhygiëne. Dit is vooral van belang omdat men bij het verlenen van faciliteiten in de sfeer van de belastingheffing als eis zal moeten stellen, dat de maatregelen door de fiscus controleerbaar zijn, zonder de noodzaak van een uitgebreide technische kennis inzake het milieubeheer. Het faciliteren van deze investeringen zal zich derhalve moeten beperken tot de bedrijfsmiddelen die uitsluitend dienstbaar zijn aan milieuhygiënische doeleinden, m.a.w. tot de specifieke zuiveringsinstallaties. Dit betekent echter dat het toepassingsgebied van de fiscale faciliteiten een beperkte omvang zal hebben.

Een bezwaar van deze fiscale faciliteiten is ook dat men gebonden is aan investeringen in bedrijfsmiddelen. In sommige gevallen zal het voor een onderneming echter ook mogelijk en zelfs efficiënter zijn de vervuiling tegen te gaan door een wijziging van het productieproces. Het stimuleren van investeringen in bedrijfsmiddelen kan daardoor een onjuiste invloed hebben op de wijze waarop ondernemingen tegen de vervuiling optreden, doordat deze investeringen op kunstmatige wijze aantrekkelijker worden gemaakt ten opzichte van veranderingen in het productieproces. Het faciliteren van wijzigingen van het productieproces is echter niet uitvoerbaar, vooral omdat dergelijke wijzigingen meestal ook tot gevolg zullen hebben dat een verandering van de produktiviteit optreedt en het niet mogelijk zal zijn deze af te bakenen. Naast de mogelijkheid dat van fiscale faciliteiten een onjuiste invloed kan uitgaan op de wijze waarop een onderneming een vermindering van de vervuiling

²⁾ Voor nadere bijzonderheden wordt verwezen naar: F. Th. Gubbi, *De Investeringsreserve* 1970. De daar beschreven mogelijkheid tot het vormen van een zgn. groeireserve kan in beginsel ook dienstbaar gemaakt worden voor toekomstige investeringen ten behoeve van het milieu.

wil bereiken, zal ook het totale effect van dit soort maatregelen beperkt blijven doordat zij alleen toepasbaar zijn op bedrijfsmiddelen en niet op wijzigingen van het productieproces.

Het verlenen van financiële tegemoetkomingen door middel van de belastingheffing heeft een typisch algemeen karakter; er wordt niet gedifferentieerd naar ondernemingen of bedrijfstakken. De onderhavige faciliteiten gelden voor alle ondernemingen; ook daar waar de rentabiliteit zodanig is dat er geen directe noodzaak bestaat voor financiële steun door de overheid, zal men evenveel voordeel (kunnen) verkrijgen, als bij slecht renderende ondernemingen waar deze steun noodzakelijk kan zijn, indien men althans het risico wil verminderen dat de werkgelegenheid in bepaalde industrieën in gevaar komt.

Complex probleem

De problematiek bij de bestrijding van de milieuvervuiling is zo complex, dat het niet mogelijk is door een eenzijdige aanpak tot een oplossing te komen. De strijd zal op verscheidene fronten gevoerd moeten worden. Ook het verlenen van fiscale faciliteiten, bijv. in de vorm van vroegde afschrijving of investeringsaftrek bij investeringen ten behoeve

van het milieu, kan een bijdrage geven, in het bijzonder indien de rentabiliteit van het bedrijfsleven laag is.

Tegen deze belastingfaciliteiten zijn echter verschillende bezwaren aan te voeren. Voorts is er op grond van bovengenoemde overwegingen reden om aan te nemen dat het totale effect van deze faciliteiten slechts een beperkte bijdrage kan leveren. Aanvaardt men als uitgangspunt de noodzaak, van overheidswege (tijdelijk) financieel tegemoet te komen aan de problemen die bij het bedrijfsleven ontstaan door zijn taak bij de bestrijding van de milieuvervuiling, dan is het nog de vraag of men dit dient na te streven door middel van fiscale faciliteiten, die immers gekenmerkt worden door een gewilde algemeenheid, waardoor in beginsel aan alle ondernemingen financiële tegemoetkomingen kunnen worden verstrekt, ongeacht of daar in individuele gevallen een duidelijke noodzaak toe bestaat.

Bovendien hebben onze belastingwetten een bepaalde structuur; door het opnemen van regelingen voor het nastreven van niet-fiscale doeleinden worden de onderlinge samenhangen en daarmee de doorzichtigheid van de belastingheffing verstoord. Indien men — zoals thans het geval is — streeft naar een vereenvoudiging van de belastingheffing, zal men dan ook

zeer kritisch moeten zijn bij het introduceren van nieuwe regelingen in de belastingheffing ter wille van nevendoeleinden. Men zal zich moeten afvragen of het gestelde doel ook op andere en misschien meer doeltreffende wijze kan worden bereikt, in dit geval bijv. door financiële hulp rechtstreeks te verlenen aan bepaalde ondernemingen of aan bepaalde bedrijfstakken.

In ons land wordt thans een stelsel van heffingen opgebouwd, waarbij o.a. vervuilende industrieën aan bepaalde lasten worden onderworpen, waarvan de hoogte afhankelijk is van de mate van vervuiling. De opbrengst van deze heffingen is gedeeltelijk bestemd voor de vorming van fondsen, waaruit o.a. subsidies kunnen worden verstrekt in de gevallen waarbij de industrie belangrijke investeringen moet doen in verband met het milieu. Daarnaast kan de overheid ook bijzondere subsidies verlenen, zoals bijv. is gebeurd bij de tijdelijke financiële steun aan tuinders om de overgang te bevorderen van stookolie naar gas als brandstof voor de verwarmingsinstallaties. Dergelijke subsidieverlening geeft de mogelijkheid meer gerichte steun te verlenen, terwijl ook de overige bezwaren die aan fiscale faciliteiten verbonden zijn, grotendeels ondervangen worden.

J. B. G. Thorborg

Binnenstad en centrumfunctie

DR. P. DREWE*

In 1969 heeft Hägerstrand op het Europese congres van de Regional Science Association te Kopenhagen een pleidooi gehouden voor een „regional science”, die het individuele gedrag (en de verklaring ervan) sterker tot zijn recht laat komen¹⁾. Alhoewel beoefenaars van de „regional science” zoals Isard en Harris al vroeg hebben ingezien dat de vooral op regionaal niveau beproefde aggregaat-benadering op intra-regionaal niveau duidelijk tekortschiet, zijn wij nog steeds ver verwijderd van „an adequate explanation and theory of metropolitan growth and structure”. Want een dergelijke verklaring (en theorie) „depends on the accumulation of considerably more knowledge, as to the behaviour of locational decision makers and the way in which metropolitan policy impinges on their decisions”, aldus Harris²⁾.

Uit deze opmerking blijkt dat het hier niet alleen gaat om een zuiver wetenschappelijk probleem, maar dat wij hier te maken hebben met essentiële informatie ten be-

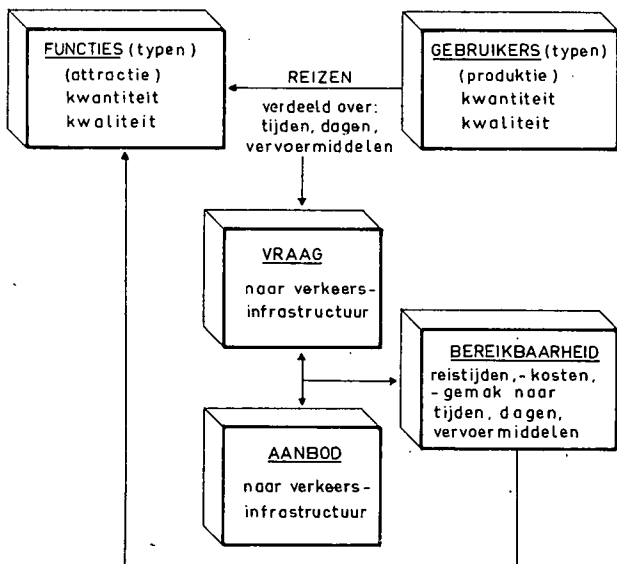
* De auteur is hoofd van de sectie Economisch-Sociologisch Onderzoek van het Nederlands Economisch Instituut.

¹⁾ Torsten Hägerstrand, What about people in regional science, *Regional Science Association Papers*, (1969), blz. 7-21.

²⁾ Vergelijk Brian McLoughlin en Judith Webster, Cybernetic and general-system approaches to urban and regional research; a review of the literature, *Environment and Planning*, (1970), blz. 369-408.

hoeve van het ruimtelijke, met name het stedelijke, ontwikkelingsbeleid.

Wij willen vervolgens de betekenis van het individuele of huishoudelijke gedrag schetsen aan de hand van enkele urgente facetten van de stedelijke ontwikkeling. Thans zal worden gestart met de problemen omtrent de binnenstad en de centrumfunctie. Deze problemen dienen te worden geplaatst in een groter kader, zoals in het onderstaande schema kan worden aangegeven.

De elementen van dit schema hebben niet alleen betrekking op de zones van een gemeente (met haar politiek-administratieve grenzen), maar tevens op de zones van een identificeerbare relevante omgeving (d.w.z. op de werkelijke invloedzones van functies). Het binnenstads- of centrumbeleid streeft naar een ruimtelijke concentratie van bepaalde functies (zoals winkels, kantoren, culturele voorzieningen) in verhouding tot een bepaalde ruimtelijke verdeling van de gebruikers (woonfunctie). Het beleid kan zowel op het behoud van een min of meer historisch gegroeide concentratie zijn gericht (waarbij al of niet historische waarden een rol spelen) als op het creëren of op een verdere geplande ontwikkeling van de centrumfunctie.

Een momentopname van bovenstaande samenhangen geeft een beeld van het vestigings- en verplaatsingsgedrag. Deze gedragingen zijn de reacties van de gebruikers op de diversificatie, kwantiteit, kwaliteit en bereikbaarheid van functies (waaronder de functies van de binnenstad), tevens de „reacties van de functies” op de diversificatie, kwantiteit, kwaliteit en bereikbaarheid van de gebruikers.

Het waargenomen vestigings- en verplaatsingsgedrag wordt beïnvloed door preferenties, keuzemogelijkheden van de „decision makers” en beleidsmaatregelen (bijv. ten aanzien van de verkeersinfrastructuur). Naarmate preferenties, keuzemogelijkheden en beleidsingrepen zich in de tijd gaan wijzigen, is ook het vestigings- en verplaatsingsgedrag aan veranderingen onderhevig. Herhaalde voorspelling en simulatie van gedragswijzigingen zijn van essentieel belang voor een beleid dat erop gericht is een bepaalde concentratie van functies te behouden, verder uit te breiden en te creëren.

Of er voor de toekomst bijv. een verplaatsing (of verdwijning) van de winkelfunctie te verwachten valt, hangt af van het al of niet bereiken van een voldoende omzet. Het aantal consumentengulden dat een winkelcentrum in zone j binnenstroomt (S_{ij}), is een functie van de totale omvang van de consumptieve bestedingen in i (C_i), de omvang van de winkelfunctie (F_j), de bereikbaarheid van het winkelcentrum (d_{ij}^α) en de concurrentie van andere winkelcentra, d.w.z. hun omvang (F_k) en hun bereikbaarheid (d_{ik}^α)³.

$$S_{ij} = C_i \frac{F_j}{d_{ij}^\alpha} \frac{1}{\sum_{k=1}^n \frac{F_k}{d_{ik}^\alpha}}$$

Een dergelijke aggregaat-benadering is voor een globale planning vaak voldoende. Uit ervaringen blijkt dat een succesvol binnenstads- en centrumbeleid daarentegen een verdere disaggregatie (lieft met individuele gegevens) vereist, omdat het meestal nodig is een selectief beleid te gaan voeren. Ons schema geeft al enig inzicht in de data die hiervoor in aanmerking komen. Hoe men te werk kan gaan, heeft De Donnea reeds voor een deelaspect van de problematiek, een verklaring van de „modal split” in Amsterdam en Rotterdam, met succes gedemonstreerd⁴.

Een modeltype dat de genoemde samenhangen min of meer integraal bestrijkt, is het Lowry-model met zijn talrijke „erfgenamen”. Zij die een poging hebben gedaan om het oorspronkelijke model te verbeteren, hebben allen voor een verdere disaggregatie gepleit. Wat betreft de pogingen om het type operationeel te maken, moet echter worden gesteld dat hiervan weinig terecht is gekomen wegens gebrek aan gegevens⁵. Zeker zal ook in de toekomst vaak naar een snelle, dus globale, benadering worden gezocht (hetgeen slechts informaties voor een vrij globaal beleid oplevert).

Het lijkt ons daarnaast echter aan te bevelen, er ook eens goed over na te denken of er niets aan de data-situatie te doen is. Hierbij denken wij niet uitsluitend aan het verzamelen van individuele gegevens door middel van nieuwe enquêtes. Wij beschikken, althans voor het Westen, over de Volmuller-enquête en menige gemeente heeft al een soortgelijke verkeersenquête laten houden. Naast de allereerst op dimensionering van verkeersinfrastructuur gerichte verkeerskundige analyse, zou een verdergaande analyse van de reeds beschikbare data, bijv. voor een selectieve en efficiënte aanpak van de binnenstadsproblematiek, waardevolle aanwijzingen kunnen opleveren.

Paul Drewe

³) T. R. Lakshmanan en Walter G. Hansen, A Retail Market Potential Model, *Journal of the American Institute of Planners*, (1965), blz. 134-143.

⁴) François Xavier de Donnea *The determinants of transport mode choice in Dutch cities*, Rotterdam, 1971.

⁵) Vergelijk William Goldner, *The Lowry Model Heritage*, *Journal of the American Institute of Planners*, (1971), blz. 100-109.

Flexibele werktijd

MR. DR. A. A. VAN RHIJN*

In onze tegenwoordige economische orde valt nog heel wat te verbeteren. Grote en kleine middelen zullen hierbij nodig zijn. Tot die kleine middelen behoort ook het bevorderen van de flexibele werktijd (FW). Het probleem is pas twee jaar geleden aan de orde gekomen. Wat er van te denken?

Het begrip FW

De FW doet zich voor in twee vormen. In de eerste plaats bestaat de *glijdende werktijd*. Indien wordt aangenomen dat de werktijd tussen 7 uur voor de middag en 6 uur na de middag valt, krijgt de individuele werknemer bij FW de keuze zijn arbeid te beginnen op een tijdstip liggende tussen 7 en 9 uur voor de middag en zijn arbeid op een tijdstip liggende tussen 4 en 6 uur na de middag te beëindigen. Dan zijn tussen 9 uur voor de middag en 4 uur na de middag, de kerntijd of de bloktijd genaamd, alle werknemers aanwezig. Reeds bekend was het systeem dat bepaalde afdelingen van een onderneming op een verschillend uur beginnen (gestaffelde werktijd). In dit artikel gaat het echter niet om de werktijd van de afdeling, maar om de eigen keuze van een individuele werknemer.

De tweede mogelijkheid is een *variabele werktijd*. Dan is niet alleen variatie mogelijk in de begin- en eindtijden van de werkdag, maar ook in het aantal uren dat per dag wordt gewerkt. Bij deze fluctuatie kweekt de werknemer een reserve aan uren of maakt hij een tekort aan uren. De afrekening, of voldoende uren zijn gehaald, kan bijv. eens per maand plaatsvinden. De werknemer moet dan zorgen dat de reserve-uren of het tekort aan uren zijn ingehaald. Daarbij kan worden bepaald dat er bijv. niet meer dan 10+ of 10— uren zullen mogen zijn. Voor verbruik der reserve-uren kan worden gedacht aan bijv. een halve dag verlof, in overleg met de chef te nemen.

De doorvoering

Bij de doorvoering van een FW moet op tal van punten worden gelet. Allereerst is een *goede voorbereiding* nodig. Er zal aan de betrokkenen nauwkeurige informatie moeten worden gegeven en er zal een ruime gelegenheid voor discussie moeten bestaan. Er zal de nadruk op moeten worden gelegd dat de werknemers onderling op collegiale wijze eventuele moeilijkheden gezamenlijk dienen op te vangen. Ook de ondernemingsraad zal uiteraard bij de voorbereiding moeten worden ingeschakeld. Tenslotte moet dan een regeling voor de detailpunten worden vastgesteld (het kader waarbinnen de FW valt, afrekeningsperiode, controle, overwerk

e.d.). Bij overwerk zal de werkgever ervoor moeten zorgen dat hij bij de spreiding van de werktijd, die ongetwijfeld het aantal overuren zal kunnen beperken, niet kunstmatig overwerk uitsluit. Daarmede wordt een bron van ontevredenheid voorkomen. Overwerk is nu eenmaal bij vele werknemers welkom vanwege de hogere verdiensten.

Voorts is het wel gewenst *geleidelijk* te beginnen om teleurstellingen te voorkomen. Zo zou men in één afdeling met een eenvoudig model kunnen beginnen. Rekening houdend met de opgedane ervaring kan dan later tot uitbreiding worden overgegaan.

Er zal precies moeten worden vastgesteld welke werktijd de werknemer maakt. Daarvoor is een *registratie-apparaat* nodig. In Duitsland zijn reeds allerlei modellen in omloop. Rancuneuze gevoelens tegen een prikklok, voor velen het symbool van onmondigheid en wantrouwen, behoeven daarbij niet voor te komen. Het gaat hier immers niet om een controle op het aanwezig zijn op het van bovenaf vastgestelde tijdstip, maar om een registratie van het aantal gewerkte uren, waarop de loonbetaling is gebaseerd. Behalve het registratie-apparaat worden ook wel presentielijsten gebruikt, die door de betrokkenen moeten worden ingevuld. Een objectief technisch apparaat verdient m.i. de voorkeur omdat het administratief eenvoudiger is, meer zekerheid biedt en daardoor allerlei meningsverschillen uitsluit. Er zou van de normale werktijden moeten worden uitgegaan indien het apparaat niet in staat is bepaalde uren te registreren (bijv. bij ziekte of arbeid elders).

Niet in *alle* ondernemingen en in *alle* afdelingen is FW mogelijk. Zo is het systeem uiteraard uitgesloten in ondernemingen waarin de gehele dag in ploegen wordt gewerkt. Ook afdelingen waarin een samenwerking met het totale personeel gedurende de gehele werktijd nodig is, kunnen er niet van profiteren. Werknemers die met een administratieve taak zijn belast zullen er eerder onder kunnen vallen dan zij, die in de produktie werkzaam zijn. Volgens *De Volkskrant* van 30 oktober jl. is Océ van der Grinten bezig de verantwoordelijkheid voor de dagelijkse gang van zaken bij de produktiegroepen te leggen. In feite bepaalt de groep nu het tempo waarin moet worden gewerkt. Voor de FW openen zich daarmee nieuwe mogelijkheden. Ieder geval zal afzonderlijk moeten worden bekeken.

* De auteur was staatssecretaris van Sociale Zaken en lid van de Raad van State.

Een bezwaar tegen FW is wel dat op deze wijze in een onderneming tegenstellingen kunnen ontstaan tussen zij die wel en zij die niet volgens de FW kunnen werken. Om ontevredenheid te voorkomen zal dan wel duidelijk moeten worden uitgelegd waarom de FW niet overal is door te voeren.

Arbeidswet en CAO kunnen thans de invoering van een bepaalde vorm van FW in de weg staan. Zij hebben namelijk met de FW nog geen rekening gehouden. Omdat de *Arbeidswet* 1919 in artikel 24 lid 2 de arbeid laat vallen tussen 7 en 18 uur zullen bij de glijdende werktijd wel geen moeilijkheden optreden. Bij een variabele werktijd daarentegen ontstaat een conflict met artikel 24 lid 1 van de wet indien de limiet van 8½ uur per dag wordt overschreden. Aanpassing van de wet bij de nieuwe werkmethoden zal daarom nodig zijn.

Bij een variabele werktijd kan worden bepaald dat het aantal + en — uren per maand wordt afgerekend. In de CAO zal dan wel een maandelijkse, in plaats van een wekelijkse, loon- en salarisbetaling moeten worden opgenomen.

Voordelen voor de werknemer

Twee belangrijke voordelen voor de werknemer zijn direct duidelijk. Overal in de wereld openbaart zich bij de mens een toenemende drang naar meer vrijheid en zelfstandigheid. Welnu, de FW kan ertoe bijdragen die drang wat meer te bevredigen. Er kan beter bij het levensritme van iedere werknemer worden aangepast. Zowel de morgen- als de avondwerkers krijgen hierbij hun kans. Een voordeel is ook dat de werknemer, die 's avonds cursussen volgt of persoonlijke liefhebberijen heeft, door vroeger te beginnen, daarvoor een veel ruimere mogelijkheid krijgt.

Van groot belang is voorts dat door een wijziging in de aanvang van het einde van de werktijd de spitsuren kunnen worden vermeden. Dat betekent een besparing van tijd bij het woon-werkverkeer. Het betekent ook minder kans op ongevallen omdat men ontkomt aan de jacht van de velen die op het nippertje uit huis gaan en dan uit angst te laat te komen op hun fiets, bromfiets of in hun auto allerlei risico's nemen om nog op tijd te zijn.

Voordelen voor de werkgever

De FW heeft ook voordelen voor de werkgever. Daar is allereerst de verbetering van het bedrijfsklimaat. Starre regels geven aanleiding tot ontevredenheid en benadelen de produktiviteit. Bij de enquête over het ziekteverzuim is duidelijk gebleken dat de sterke stijging van het ziektecijfer mede wordt veroorzaakt door onbehagen bij het werk. Welnu, FW houdt meer rekening met de individuele omstandigheden van iedere werknemer. Gezinsverhoudingen, persoonlijke aangelegenheden e.d. kunnen dan beter tot hun recht komen. Daarmee is het bedrijfsklimaat gediend evenals met het feit dat door het te laat komen, bijv. door verslapen, bij FW geen smoesjes meer mogelijk zijn.

Een ander voordeel van FW voor de werkgever is, dat het werk over een groter aantal uren wordt gespreid. Knelpunten in de produktie kunnen daardoor beter worden opgevangen. Bij een starre arbeidstijd zal men

om topuren de baas te blijven eerder een overbezetting moeten aanhouden of overuren moeten maken. Werktijd en werkgelegenheid worden dus beter aan elkaar aangepast.

Tenslotte wijs ik nog op het voordeel dat de gehuwde vrouw van de FW ondervindt omdat de werktijd in de onderneming kan worden aangepast aan de eisen van het gezin. Vergeleken bij andere landen dragen in Nederland de gehuwde vrouwen weinig tot het nationale inkomen bij. De FW maakt het mogelijk dat meer gehuwde vrouwen aan het arbeidsproces gaan deelnemen.

In ons land

Anderhalf jaar geleden was de FW in ons land nog onbekend. Sedertdien wordt het systeem in enkele ondernemingen toegepast. *De Nederlandse Onderneming* (orgaan van de VNO) van 8 oktober jl. geeft daarvan een interessant overzicht. Daaruit blijkt dat de Enka in Arnhem voor de Akzo-engineering NV een glijdende werktijd kent en wel met een begrenzing tussen 7.15 en 9 uur bij de aanvang van de arbeid en tussen 16 en 18 uur bij het einde. Het is de bedoeling dit systeem ook in te voeren op de research- en engineeringafdelingen in het hoofdkantoor van de Enka in Arnhem. In totaal zullen daarbij meer dan 2.000 personeelsleden zijn betrokken.

Bij de machinefabriek H. H. Drent in Eerbeek (122 man personeel) ligt de begintijd tussen 7.30 en 8 uur en de eindtijd tussen 16.30 en 17 uur.

De PTT neemt proeven in Utrecht (telefoon dienst) en Den Haag (girodienst en centrale directie) met een glijdende werktijd waarbij iedereen aanwezig is tussen 9 en 16 uur.

Bij Nestlé-Nederland in Amsterdam bestaat geen glijdende, maar een variabele werktijd. Daar is dus niet alleen variatie mogelijk in de begin- en eindtijden van de werkdag, maar ook in het aantal uren dat per dag moet worden gewerkt. Men stoot daarbij evenwel gauw tegen het plafond van de *Arbeidswet* met haar limiet van 8½ uur.

De Nederlandse Onderneming is aan deze gegevens gekomen door persoonlijke gesprekken met leidende figuren in deze ondernemingen. Hun oordeel over de resultaten van de FW was gunstig.

Aan het materiaal van *De Nederlandse Onderneming* kan nog o.a. worden toegevoegd, dat, volgens *NRC/Handelsblad* van 9 november jl., ook het Gemeenschappelijke Administratiekantoor (GAK) met 6.200 werknemers, na een proef op kleine schaal, een glijdende werktijd heeft ingevoerd.

In West-Duitsland

Beperkt de FW zich in Nederland tot enkele gevallen, in West-Duitsland wordt het systeem reeds in meer dan 400 ondernemingen toegepast. De „Deutsche Gewerkschaftsbund“, de grote vakcentrale der werknemers, juicht de FW toe, indien over de voorwaarden der toepassing duidelijke afspraken worden gemaakt. De „Deutsche Angestelltengewerkschaft“ staat er resererveerder tegenover zonder tot een afwijzing te komen. De „Bundesvereinigung der Deutsche Arbeit-

geberverbande" ziet geen bezwaren, maar laat de beslissing over de toepassing van FW aan de individuele bedrijven over.

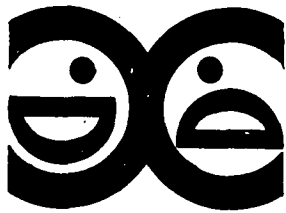
Over de wijze waarop de FW in Duitsland functioneert worden wij uitvoerig ingelicht door Steffen Hackh in een in 1971 verschenen boekje getiteld: *Gleitende Arbeitszeit, Voraussetzung, Planung, Durchführung und praktische Erfahrungen* (Verlag Moderne Industrie). Aan de inhoud kan bijzondere waarde worden toegekend omdat het is verschenen onder de auspiciën van het „Deutsches Institut für Betriebswirtschaft AG", waaraan de schrijver is verbonden. Voorts heeft hij zijn materiaal kunnen verzamelen door honderden besprekingen die hij op conferenties en in persoonlijke contacten met de betrokkenen, leiders en werknemers, heeft gevoerd. Van de ruim 400 gevallen waarin de FW wordt toegepast noemt Hackh ruim 60 met name. Daaruit blijkt dat de FW zowel in industriebedrijven als in dienstverleningsbedrijven en openbare instellingen wordt toe-

gepast. Het gaat daarbij om bedrijven met een aantal werknemers wisselend tussen 100 en enkele duizenden.

Hackh heeft in zijn boek in zes gevallen de vragen en antwoorden van zijn enquête onder de werknemers volledig opgenomen. Daaruit blijkt dat de overgrote meerderheid de nieuwe regeling waardeert. Interessant zijn ook de antwoorden op de vraag waarom de FW op prijs wordt gesteld. Hierbij wordt vooral de grotere vrijheid o.a. voor het regelen van persoonlijke aangelegenheden genoemd. Gunstig is eveneens dat het aantal + uren, dat per maand wordt gereserveerd veel groter is dan het aantal — uren, dat per maand moet worden ingehaald.

Het nieuwe systeem van de FW is kennelijk ook een middel dat bijdraagt tot het verkrijgen van betere arbeidsverhoudingen.

A. A. van Rhijn

Maatschappijspiegel

Vermaatschappelijking van de wetenschap?

DRS. A. PEPER

Een oud probleem is de relatie tussen wetenschap(sbeoefening) en maatschappij. De laatste jaren is hierover een verhevigde discussie ontstaan, niet in het minst tussen wetenschapsbeoefenaren zelf. Vooral in de sociale wetenschappen — hoewel de problematiek zich bepaald niet tot deze wetenschappen beperkt — heeft het zgn. leerstuk van de waarde vrijheid zich in een grote belangstelling mogen verheugen. Ik schrijf: verheugen, omdat ik in het algemeen belangstelling voor deze vraagstukken noodzakelijk acht. De wetenschapsbeoefening legt een dermate groot beslag op de nationale middelen dat een voortdurende aandacht voor de richting waarin deze worden besteed geboden is. Omdat juist over die richting de meningen uiteen zullen lopen — afhankelijk namelijk van maatschappelijke voorkeuren —, dient de wetenschap zich zo min mogelijk af te schermen van invloeden van buitenaf. Wil wetenschapsbeoefening zich in een democratisch bestel ontwikkelen in overeenstemming met de voorkeuren die daar worden uitgesproken, dan moet elke verbreding van democratische invloed positief worden beoordeeld.

Men zou die verbreding kunnen omschrijven als vermaatschappelijking c.q. democratisering van de wetenschap. Wetenschapsbeoefening wordt

op deze wijze directer betrokken op de vraagstukken die door de samenleving naar voren worden gebracht. Het lijkt onmiskenbaar dat de laatste jaren de wetenschap meer „in" de maatschappij is komen te staan. Indicaties zijn daarvoor onder meer dat kranten vrij veel aandacht besteden aan resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Zij hebben vaak een aparte wetenschapsrubriek; niet zelden ook krijgen dissertaties een uitvoerige bespreking, worden oraties kort samengevat en stellingen met graagte gepubliceerd. Promovendi laten zich gewillig interviewen door krant, radio en/of televisie, terwijl zij tevens tot de bodem van hun humoristisch kunnen gaan om via hun grollige stellingen in de publiciteit te komen.

Toch geloof ik dat de vermaatschappelijking van de wetenschap niet veel verder is gekomen dan de perifere uitingen die hierboven zijn genoemd. In de eerste plaats valt het op dat slechts een heel bescheiden deel van het wetenschappelijke potentieel wordt ingezet voor de oplossing van vraagstukken die, althans verbaal, een grote prioriteit heten te hebben. Men kan daarbij bijv. denken aan de volkshuisvesting, de regionaal-economische problemen, de ontwikkelingshulp, de welzijnssector e.d. Eén van de oorzaken is dat politiek-

democratische organen — om nog maar niet te spreken van de bevolkingsgroeperingen die direct met de problemen worden geconfronteerd — weinig invloed uitoefenen op de richting van de geldstroom voor wetenschappelijk onderzoek. Dit is in het verleden vastgelegd en kennelijk moeilijk in een andere richting te stuwen. In de tweede plaats bestaat er bij vele wetenschapsbeoefenaren een zekere afkeer om zich met politieke en beleidsvraagstukken in te laten. Het „l'art pour l'art" kent nog vele aanhangers. Wie zich wel eens heeft verdiept in een concreet stuk beleidsvorming — in het algemeen: in de maatschappelijke besluitvorming — wordt getroffen door het feit hoe gering de invloed van wetenschappelijke inzichten daarop is. Beleid en wetenschap staan in dit opzicht nog ver van elkaar. Worden er al wetenschappers ingeschakeld, dan zijn deze meestal direct belanghebbend bij het beleidsveld. Zeldzaam is de constructie waarbij wetenschappers van enige naam in staat worden gesteld een lange-termijnvisie te ontwikkelen op bepaalde vraagstukken, waarbij — ik stel dat met enige nadruk — het huidige beleid slechts één van de elementen is waarmee men in de analyse rekening moet houden. In Engeland (Royal Commissions) en Zweden (SOU) bijv. is

met dit soort constructies de nodige ervaring opgedaan en — voor zover ik kan zien — met enig succes. Het voordeel is ook dat rapporten van deze niet-zo-direct-belanghebbenden in de regel een grote rol spelen in de publieke discussie, zodat bij de beleidsvorming een breder publiek wordt betrokken.

Dat wetenschapsbeoefenaren zich op grond van de vermeende waardevrijheid van hun wetenschap niet zouden mogen uitspreken over de samenleving is, intellectueel gezien, een onhoudbare stelling. Wel is de wetenschapsman gehouden — als hij primair in dié rol optreedt — in zijn bewijsvoering zo duidelijk en volledig mogelijk te zijn. Dat wil weer niet zeggen dat hij geen gedachten mag lanceren, waarvoor voorlopig nog weinig bewijsmateriaal is aan te dragen. Maar in de zorgvuldigheid van de bewijsvoering, in het zoeken naar empirisch materiaal e.d. vindt de wetenschapsbeoefening haar specifieke identiteit. Daaraan kan zij maatschappelijk een zekere onafhankelijke opstelling ontlenuen, al zijn daar uiteraard geen garanties voor te verkrijgen. Het blijft een belangrijke opgave een zekere onafhankelijkheid voor het wetenschappelijke bedrijf te behouden, bewaken of verdedigen. De man die niet helemaal terecht als de kampioen van de waardevrijheid wordt aangewezen — de socioloog Max Weber — verdedigde de wetenschapsbeoefening tegen een al te automatische dienstbaarheid aan het vigerende politieke stelsel¹⁾.

Deze, wat kort en schematisch geformuleerde, gedachten kwamen bij mij op na lezing van een tweetal recente intreeredses, namelijk die van de tot lector benoemde socioloog Tellegen (Amsterdam)²⁾ en de tot buitengewoon hoogleraar in de bedrijfseconomie aangewezen heer Buningh (Rotterdam)³⁾. Beide redes zijn naar mijn opvatting voorbeelden van maatschappelijke betrokkenheid van universitaire docenten zonder dat zij zelfs maar een poging doen om hun maatschappelijke voorkeuren met enig bewijsmateriaal te adstrueren. Daardoor blijven het strikt particuliere opvattingen, die even veel of weinig waard zijn als die van andere staatsburgers, maar door de presentatie in een universitaire context ten onrechte de suggestie meekrijgen als zouden we hier met een poging tot wetenschappelijke analyse te maken hebben.

De moeilijkheid bij het bespreken van dit soort redes is dat zij zoveel

algemeenheden en losse flodders de wereld insturen, dat een paar afleveringen van dit blad nog niet voldoende zouden zijn om alle onzin te lijf te gaan. Tellegen, die een links maatschappijstandpunt wil verdedigen, snijdt in zijn met veel tam-tam aangekondigde en twaalf bladzijden tellende „onuitsproken openbare les” het probleem aan van de tot ondergang gedoemde industriële samenleving. Hij is onder de indruk gekomen — om niet te zeggen: in de war geraakt — van het rapport van de zogeheten Club van Rome. Er moeten daarom „nieuwe ideeën over een radicale maatschappijhervorming” worden gelanceerd. Het basisprobleem van de huidige samenleving is namelijk de vervreemding. De mensen zijn opgenomen in de dwangmatige keten van produceren en consumeren, die tot de ecologische crisis heeft geleid. Die crisis vloeit echter niet voort uit een „met de menselijke natuur gegeven behoefte aan steeds meer produceren en steeds meer consumeren. (. . .). Het antwoord op het probleem van de vervreemding is het creëren van een samenleving waarin de mens zelf zijn levensloop kiest, zijn zingeving aan het bestaan bepaalt”. En dat schrijft een socioloog! Heeft Tellegen wel eens gehoord van bijv. de verhouding individu-samenleving, van de roltheorie enz. enz.? Verder gebruikt hij nietszeggende begrippen als „de menselijke vrijheid”, „de maatschappelijke behoeften”, „logge overheidsbureaucratie”, „negatie van de werkelijkheid” e.d. De werkgelegenheid is een schijnverworvenheid, mensen zouden zelf mogen kiezen of zij willen werken, zij hebben een gegarandeerd inkomen, zij moeten zich in alle vrijheid (sic!) uit het systeem terugtrekken. In Nederland moeten we komen tot een samenwerking van linkse politieke partijen om aan de problemen van de dreigende collectieve dood wat te doen. Het provincialisme van Tellegen bereikt zijn hoogtepunt wanneer hij Nederland het „startpunt van de revolutie” wil maken. „Men moet misschien in Amerika geweest zijn om te beseffen dat wat zich in ons land sinds de zestiger jaren aan vernieuwingstendenties heeft afgespeeld, m.n. door kabouters en katholieken, van wereldwijde importantie is. Als met deze revolutie niet in Nederland een begin zou kunnen worden gemaakt, waar dan wel?”.

Zorg over een aantal ontwikkelingen in onze maatschappij — nu in

een behoudende variant — spreekt ook uit het betoog van de bedrijfs-econoom Dr. Buningh, die zijn rede de oubollige titel heeft meegegeven: *Moed, beleid en trouw (of liever samen veilig in de kou?)*. Volgens Buningh wordt in onze samenleving durf, initiatief, verantwoordelijkheid, inzet e.d. steeds minder gewaardeerd. De laatste tijd ontstaat „de neiging welzijn te identificeren met toeëigenen, krijgen, opeten, uitleven van hobbies en afschuiven van verantwoordelijkheid naar anderen (overheid, welgestelden en dergelijken) en niet als een uitdaging, die gepaard gaat met offers, werken en inspanning”. De welvaart wordt hierdoor bedreigd. De belastingpolitiek ondermijnt de bereidheid tot extra inspanning, monopoliserende tendenties zijn er de oorzaak van dat overheid, dienstensector en ook bedrijfsleven steeds meer in de risicomijdende sfeer gaan opereren. Continuïteit staat voorop, met als gevolg verstarring en het „zich onttrekken aan de toets van de doelmatigheid. (. . .) Democratisering in de betekenis van gelijke beïnvloeding door allen werkt nivellerend, vertragend en kwaliteitsverlagend”. Gezag en leiding zijn nodig om verstarring tegen te gaan. De verstarring wordt in de hand gewerkt door de wetgever, de massamedia en de publieke opinie. De nivellering is „tot norm verheven”. Waterige compromissen worden verkozen boven slagvaardig beleid, dat conflicten niet mijdt. Partijen streven bovenal naar overeenstemming, „waarin de koe van de werkgelegenheid, de geit van de sociale zekerheid en het schaap van de prettige onderlinge relaties Neerlands grazige weiden kaalvreten”. De weinige leeuwen, die Holland inmiddels nog telt, blazen schouderophalend de aftocht of vragen een schriftelijke cursus „Hoe wordt men een kuddedier?” aan”. Willen we uit deze sombere situatie komen, dan zijn moed en inspanning nodig. Kennelijk heeft de verderfelijke mentaliteit die Buningh zo hekelst, hemzelf ook aangevreten. Nergens brengt hij de moed en inspanning op om zijn betoog van

¹⁾ Hierover een knap opstel van Alvin W. Gouldner, *Anti-Minotaur: The myth of a value-free sociology*, in W. G. Bennis, K. D. Benne en R. Chin (eds.), *The planning of change*, tweede druk, Londen, 1970, blz. 604-618.

²⁾ Egbert Tellegen, *Revolutie tegen de dood*, Bilthoven, 1972.

³⁾ Dr. C. A. Buningh, *Moed, beleid en trouw (of liever samen veilig in de kou?)*, Alphen aan den Rijn, 1972.

Boeken nieuws

Roelf L. Haan: Special drawing rights and development. Stenfert Kroese NV, Leiden, 1971, 184 blz., f. 29,50.

De Nederlandse regering heeft onlangs wederom de gedachte afgewezen dat speciale trekkingsrechten (SDR's) in eerste instantie ten goede zouden moeten komen aan ontwikkelingslanden en niet in hoofdzaak aan de toch al rijke geïndustrialiseerde landen. Behalve van de oppositie zal de regering zich daarmee ook de toorn van Dr. Haan op haar Hals hebben gehaald. Hij immers voert in zijn in 1971 verschenen proefschrift een gepassioneerd pleidooi voor een „link” tussen SDR-creatie en ontwikkelingshulp.

Haan tracht in zijn boek economische motieven voor een dergelijke band aan te voeren. Dit doet vermoeden dat wij het veld van de positieve economie hebben verlaten om dat van de normatieve te betreden. Dit is bij Haan inderdaad heel expliciet en in een bijzondere betekenis het geval: zijn wetenschapsoverzicht is gebaseerd op het denken van de calvinistische rechtsfilosoof Herman Dooyeweerd, aan wie vele bladzijden in het boek zijn gewijd.

De schrijver voert een groot aantal argumenten aan tegen de huidige verdeelingsgrondslag van de SDR's, die berust op quotastuctuur van het Internationale Monetair Fonds. Een naar zijn inzicht gezonder regeling

enig bewijsmateriaal te voorzien. Wel versiert hij zijn betoog met een viertal tekeningen, die treffend het niveau illustreren.

Juist omdat een kritische betrokkenheid van de wetenschapsbeoefenaars — van welke politieke kleur ook — op ontwikkelingen in de samenleving mij ter harte gaat, verdienen de verhalen van Tellegen en Buning een hard oordeel. Het zijn „luie” redes, die op geen enkele wijze uitnodigen tot creatief meedenken. Met oppervlakkigheden wordt de kritische functie van de universiteit, die toch al ondervoed is, niet gediend.

Bram Peper

zou er mee rekening moeten houden dat de eerste bestedingsronde van nieuw gecreëerde reserves beschouwd moet worden als een integraal onderdeel van het creatieproces (een gedachte die geïnspireerd is op inflatoire financiering van overheidsuitgaven en er geen rekening mee lijkt te houden dat geldschepping niet onder alle omstandigheden additionele bestedingen impliceert).

Haan pleit ervoor dat SDR's, als internationaal geld, worden uitgegeven aan internationale organisaties, met name aan de International Development Association, die via haar „soft loans” de nieuwe reserves op waarlijk internationale wijze in het verkeer kan brengen. Zoals hijzelf tegen het eind van zijn boek ook constateert, lopen zijn denkbeelden parallel aan die welke zijn vervat in de voorstellen van Sir Maxwell Stamp uit 1961, waaraan hij zijn op Dooyeweerd stoelend inzicht in de samenhang tussen internationale problemen en internationale oplossingen toevoegt.

Een bijkomend voordeel van SDR-creatie via de IDA acht Haan dat daarmee wordt voorkomen dat te grote hoeveelheden SDR's worden gecreëerd. Hij preferert een bescheiden tempo van creatie, waardoor wordt voorkomen dat het aan voor-

waarden gebonden en daarmee discipline oplegende mechanisme van kredietverlening door het IMF wordt ontkracht.

Onvoldoende komt tot uiting dat de groeivoet van de behoefte aan additionele reserves kan afwijken van die van de behoefte aan meer ontwikkelingshulp. Zonder twijfel zou het vestigen van een „link” in de praktijk impliceren dat SDR-creatie als substituut voor nationale ontwikkelingshulp (of een deel daarvan) zou worden beschouwd. Het relateren van de omvang van deze vorm van ontwikkelingshulp aan de op politieke wilsóvereenstemming berustende beslissing additionele reserves te creëren, als daartoe de „global need” is vastgesteld, zou twee belangrijke zaken in gevaar kunnen brengen: een gestaag groeiende ontwikkelingshulp en een, met het oog op de onvolkomenheden in het internationale aanpassingsproces bij kortstondige betalingsbalansonevenwichtigheden, voldoende aanwas van de monetaire reserves!

Dit neemt niet weg dat onderkenning en analysering van zulk een gevaar noodzakelijke stappen zijn naar een regeling die dat gevaar zou vermijden. Met Haan, doch zonder Dooyeweerd, ben ik van mening (normatief!), dat de problematiek van een „link” tussen reservecreatie en ontwikkelingshulp niet mag worden afgedaan met het argument dat wezenlijk verschillende problemen ook los van elkaar staande oplossingen zouden vereisen. Haans boek vormt dan ook een welkome bijdrage tot de discussies over de „link”, ook en juist nu de SDR's het stadium van academische plannenmakerij zijn ontgroeid en werkelijk deel uitmaken van de voorraad internationale liquiditeiten.

W. F. Duisenberg

Jos G. M. Hilhorst: Regional Planning. University Press, Rotterdam, 1971, 151 blz., f. 35.

Zoals bekend is het nog niet zo lang geleden dat economen die zich bezighielden met economische planning in ontwikkelde en minder ontwikkelde landen zich gingen interesseren voor regionale problemen. Tot dan toe was dit terrein voornamelijk betreden door „regional scientists”. Hun analyses waren meer van sociologische en economisch-geografische aard en sloten niet gemakkelijk aan bij het instrumentarium dat de econo-

mische planners hadden ontwikkeld. Voor vele economische planners vormden en vormen zulke analyses en benaderingen een onbekend gebied. Prof. Hilhorst heeft nu een boek geschreven, gebaseerd op zijn collegedictaten, waarvan het erg nuttig is om kennis van te nemen, speciaal door diegenen die zich bezighouden met economische planning voor ontwikkelingslanden. Zij zullen erdoor bekend raken met enkele belangrijke

begrippen en theorieën die door de „regional scientists” zijn ontwikkeld. Het vroegere werk van de auteur staat er borg voor dat steeds de band met „traditionele” economische planning wordt aangehouden. Planningstechnieken worden niet behandeld. Overigens houdt het boek zich meer bezig met regionale ontwikkelingstheorie dan met regionale planning.

In het eerste hoofdstuk wordt beschreven hoe een land beschouwd kan worden als een systeem opgebouwd uit subsystemen, die gevormd worden door de regio's. Dit leidt tot de introductie van het bekende „centre-periphery” of groeipool-model waarbij de economische en sociale ontwikkeling van het betreffende land geconcentreerd is in een centrum, dat de andere regio's — de periferie — overheerst en hun ontwikkeling bepaalt. De implicatie van deze theorie is, dat het verstandig is om het gebruik van schaarse produktiefactoren te concentreren in de centra of groeipolen en niet te streven naar simultane ontwikkeling van alle regio's. In het tweede hoofdstuk wordt een analyse gegeven van de economische en sociaal-politieke factoren die aan het ontstaan en de groei van centra ten grondslag liggen alsmede van de economische relaties tussen de regio's.

Vervolgens wordt in dit hoofdstuk een politieke dimensie toegevoegd aan de „centre-periphery-theorie” door haar te relateren aan de dominante theorie van Perroux. De relaties tussen centrum en periferie krijgen de vorm van overheersings- of uitbuitingsrelaties door de concentratie van economische en politieke macht in het centrum. Deze verschillen in macht tussen de subsystemen zijn voornamelijk het gevolg van verschillen in toegankelijkheid tot informatie, voornamelijk wat betreft de technologie van produktie en communicatie. De kansen op ontwikkeling zullen derhalve niet gelijk zijn voor alle subsystemen. In feite zal de periferie pas goede kansen op ontwikkeling krijgen wanneer het centrum zich hiervoor gaat interesseren, hetgeen zeker niet het geval zal zijn in de eerste fasen van het ontwikkelingsproces.

In hoofdstuk III wordt het probleem, hoe een land in regio's onder te verdelen, behandeld. In dit hoofdstuk is analyse en niet planning het doel, zodat de discussie wordt beperkt tot de omschrijving van „polarized regions” en „homogeneous areas”. Dit wordt gedaan aan de hand van een case-study over Argentinië.

De hoofdstukken IV en V zijn de meest aantrekkelijke van het boek. In hoofdstuk IV wordt een systematische opsomming gegeven van de verschillende regionale problemen die zich in een land kunnen voordoen. Voor elk van deze problemen wordt dan, afhankelijk of het een probleem van nationaal of louter regionaal belang is, de corresponderende groeipool-strategie, die het best als oplossing kan dienen, aangegeven.

Het laatste hoofdstuk behandelt de plaats van regionale planning in het totale planningproces. De planningmethodes van Frisch en Tinbergen komen ter sprake. Hilhorst zoekt aansluiting bij Tinbergens methode van planning in fasen en geeft een schematisch beeld hoe deze methode uitgebreid moet worden om ook interregionale, regionale en lokale (physical planning) elementen te omvatten. Hierover twee opmerkingen. Allereerst moet gezegd worden, dat een van de verdiensten van dit boek is, dat niet alleen gebruik gemaakt wordt van economische theorie, maar ook van andere sociale wetenschappen. Of deze laatste elementen nu ook tot hun recht komen bij de formulering van planningmodellen is onduidelijk. Ten tweede wordt over de problemen wat betreft consistentie en convergentie, die men kan verwachten bij de methode van de planning in stages, niets gezegd.

Ondanks deze opmerkingen zal het duidelijk zijn dat de indruk die men van dit boek krijgt zeer positief is.

L. B. M. Mennes

A. P. Verkaik: Waarheen met de structuur van het landbouwkundig onderzoek? Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek TNO, Den Haag, 1971, 60 blz.

Deze studie, deel 4 van de „research management studies”, geeft, tegen de achtergrond van de huidige organisatie en mede op grond van een analyse van een aantal ontwikkelingen in en rond het landbouwkundig onderzoek, een potentiële richting voor de ontwikkeling van de structuur van het landbouwkundig onderzoek. In het bijzonder de ontwikkeling van een volwaardige horizontale structuur staat daarbij centraal.

C. Boersma en J. C. Maters: Kluwers belastinggids 1972. Kluwer NV, Deventer, 1972, 284 blz., f. 4,90.

Deze nieuwste belastinggids van Kluwer bevat richtlijnen en tips voor de aangifte inkomstenbelasting 1971 en vermogensbelasting 1972.

Mr. J. Viersen, E. N. Jonker en Mr. S. Stoffer: De Belasting-Almanak 1972 van Elseviers Weekblad. NV Uitgeversmaatschappij „Bonaventura”, Amsterdam, 1972, 264 blz., f. 7,90.

In deze almanak, waarin de nieuwste gegevens en tarieven zijn verwerkt, volgen de auteurs de vragen van het aangiftebiljet op de voet, óók voor de vermogensbelasting.

ESB

Mededelingen

Statistische dag 1972

Op dinsdag 28 maart 1972 organiseert de Vereniging voor Statistiek haar jaarlijkse lezingendag met tentoonstelling van hulpmiddelen. Er zijn twee ochtendlezingen met als titels „Data Analytic Methods in Archeology and History” en „Het pad der Statistiek, gespiegeld in de wereld”. In de middagzitting zijn er vier stromen van twee of drie lezingen; de stromen handelen over statistiek in de economie, operationele statistiek, analyse van tijdreeksen en systemen en mathematische statistiek.

Nadere informatie: Vereniging voor Statistiek, Weena 700, Rotterdam, tel. (010) 11 61 81 (toestel 2126).

RECTIFICATIE

In het artikel van Dr. J. van den Doel, „Woningnood: een rekenfout?”, in *ESB* van 2 februari 1972, no. 2834, staat een storende fout. Op blz. 106, tweede kolom bovenaan, staat:

„Gesteld dat $i = 0,10$ en $k = 0,06$, dan kan de initiale opbrengst bij eliminatie van de rekenfout tot 80% worden gereduceerd bij een begrote levensduur van vijf jaar, tot 80% bij een levensduur van tien jaar, tot 65% bij een levensduur van vijftig jaar”.

Dit had moeten zijn:

„Gesteld dat $i = 0,10$ en $k = 0,06$, dan kan de initiale opbrengst bij eliminatie van de rekenfout tot 90% worden gereduceerd bij een begrote levensduur van vijf jaar, tot 80% bij een levensduur van tien jaar, tot 65% bij een levensduur van twintig jaar en tot 47% bij een levensduur van vijftig jaar”.

N.V. SLAVENBURG'S BANK

zoekt — in verband met de gestage uitbreiding van haar kantoren-net, doch tevens met het oog op in de toekomst door pensionering te verwachten vacatures — enkele 25- à 30-jarige medewerkers, bij voorkeur academisch gevormd, die na een gerichte aanvullende opleiding c.q. aanpassing kunnen worden belast met de functie van

directeur

van bestaande dan wel nog te openen kantoren.

Brieven, vergezeld van een curriculum vitae en recente pasfoto s.v.p. te richten aan de Directie van de Bank, Postbus 1045, Rotterdam, onder vermelding van de letters "D.L."

lo de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat

t.b.v. het Secretariaat van de Commissie Vervoervergunningen te 's-Gravenhage

plv. chef afdeling goederenvervoer over de weg

Taak: wordt ingeschakeld bij het voorbereiden en uitvoeren van het beleid ter zake van de vergunningverlening en verwante onderwerpen betreffende het vervoer over de weg tegen vergoeding, in de uitoefening van een vrachtautodienst, een afhaal- en besteldienst of in de uitvoering van ongeregeld vervoer. Verder wordt hij betrokken bij besprekingen en onderhandelingen met derden inzake beleids- en bedrijfsaangelegenheden op het werkterrein van de afdeling. Neemt deel aan de dagelijkse leiding van de afdeling.

Vereist: voltwoide universitaire opleiding (juridische of economische faculteit) en b.v.k. enige bekendheid met vergunningverlening voor goederenvervoer over de weg.

Salaris, afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring, tot max. f 2797,- per maand. Promotiemogelijkheid, door opvolging t.z.t. van chef, aanwezig.

Tel. inlichtingen onder nr. (070 - 24 43 88, toestel 33.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturnummer 1-2413/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6½% vakantieuitkering en de salarisverhoging per 1-1-1972